

Než jsem začala psát knihu o ženě, dlouho jsem váhala. Je to znepokojivý námět, zejména pro ženy, a není nový. Spor o feminismus stál mnoho inkoustu, nyní je již skoro uzavřen: už o tom nemluvmě. A přece se ještě mluví. A nezdá se, že by objemné žvásty vydané za poslední století tento problém nějak zvlášť osvětlily. Ostatně je tu nějaký problém? A jaký? A jsou vůbec ženy? Teorie věčného ženství má ještě své přívržence; šeptají si: „Ony jsou i v Rusku stále ještě ženami.“ Ale jiní, dobře informovaní — a často jsou to titíž lidé — vzdychají: „Žena se ztrácí, žena je ztracena.“ Neví se už, zda jsou ještě ženy, zda stále budou, zda si to máme, nebo nemáme přát, jaké místo mají na tomto světě, jaké místo by tu měly mít. „Kde jsou ženy?“ ptal se nedávno jeden krátkodobý časopis.¹ Ale napřed: co je to žena? „Tota mulier in utero; je to děloha,“ říká jeden. Ale o jistých ženách znalci prohlašují: „To nejsou vůbec ženy“, ačkoli mají dělohu jako ostatní. Všichni se shodují v názoru, že k lidskému druhu patří samičky; ty dnes představují přibližně polovinu lidstva tak jako dřív; a přece se nám říká, že „ženství je v nebezpečí“, jsme napomínány: „Buďte ženami, zůstaňte ženami, staňte se ženami.“ Každá lidská samičí bytost není tedy nutně ženou; musí se podílet na té tajemné a ohrožené realitě, kterou je ženskost. Ale je tato vlastnost vylučována vaječníky? Nebo je připevněna na platónské nebe? Stačí šustivá sukně k tomu, aby ženskost sestoupila na zem? Ačkoli se některé ženy příčinlivě snaží být vtělená ženskost, nebyl model nikdy patentován. S oblibou bývá popisována neurčitými a měňavými termíny, které jako by byly vypůjčeny ze slovníku jasnovidek. V době

¹ Dnes už nevychází, jmenoval se *Franchise*.

av Tomuše vypadala jako esence, která se dá definovat tak bezpečně jako uspávací schopnost máku. Ale konceptualismus je na ústupu; biologické a sociální vědy už nevěří v existenci neměnně určených entit, které by byly definovány přesně danými vlastnostmi — jako například žena, žid, černoch; považují vlastnost za sekundární reakci na určitou *situaci*. Není-li dnes už ženskost, znamená to, že nikdy neexistovala. Znamená to však také, že slovo „žena“ nemá žádný obsah? To totiž vehementně tvrdí straníci osvícenské filosofie, racionalismu, nominalismu: ženy mezi lidskými bytostmi by tedy byly pouze ty, které libovolně označujeme slovem „žena“. Zejména Američanky si to rády představují tak, že žena jako taková „se už nekoná“; a když se nějaká zaostala ještě považuje za ženu, její přítelkyně jí radí, aby šla k psychoanalytikovi a dala se této nutkavé představy zbavit. V kritice knihy *Modern Woman: A Lost Sex* (Moderní žena: ztracené pohlaví), ostatně dost vyzývavé, napsala Dorothy Parkerová: „Nemohu být spravedlivá ke knihám, které mluví o ženě jako o ženě... Můj názor je, že všichni, ať jsme muži nebo ženy, máme být prostě považováni za lidské bytosti.“ Ale nominalismus je poněkud krátkodeché učení; a protifeministé celkem snadno dokazují, že ženy *nejdou* muži. Jistěže žena je stejně jako muž lidská bytost; ale takové tvrzení je abstraktní. Ve skutečnosti je každá konkrétní lidská bytost vždycky v určité situaci. Odmítáme-li přívlastky jako věčné žensství, černá duše, židovská povaha, nijak tím nepopíráme, že i dnes jsou židé, černoši a ženy; toto popření neznamena pro ty, jichž se týká, osvobození, nýbrž prostě únik do neopravdovosti. Je jasné, že žádná žena si nemůže bez hloupého pokrytectví namlouvat, že je nějak vyňata z příslušnosti k svému pohlaví. Jedna známá spisovatelka před několika lety nedala svolení, aby její obraz byl uveřejněn v řadě fotografií věnovaných právě ženám spisovatelkám: chtěla být zařazena mezi muže; ale aby toho dosáhla, použila vlivu svého manžela. Ženy, které tvrdí, že jsou prostě lidmi, tj. tím co muži, dovedou se výborně dožadovat mužských ohledů a projevů úcty. Vzpomínám si také na mladou trockistku, která se na tribuně uprostřed hlučného shromáždění rozmáchla k úderu pěstí do stolu, ačkoli bylo jasné vidět její křehkost; zastírala svou ženskou slabost, proto-

že byla zamilována do jednoho soudruha, jemuž se chtěla vyrovnat. Výbojný postoj, do něhož se Američanky křečovitě nutí, jen dokazuje, že jsou hnány pocitem své ženskosti. A stačí opravdu chodit s otevřenými očima, abychom konstatovali, že lidstvo se dělí na dvě kategorie jedinců, jejichž oděv, obličej, tělo, úsměv, chůze, zájmy, zaměstnání jsou zcela zřetelně odlišné. Možná že tyto rozdíly jsou povrchní, možná že jsou určeny k zániku. Ale jisté je, že teď jsou a existují s evidencí, která bije do očí.

Jestliže tedy ženu nestačí určit její funkce samičky, jestliže také odmítáme vysvětlovat ji „věčným ženstvím“ a jestliže přitom přece připouštíme, že ženy na zemi jsou, i kdyby to bylo jen přechodně, musíme si položit otázku: co je to žena?

Už sama formulace problému mi okamžitě vnuká první odpověď. Je totiž příznačné, že tuto otázku vůbec kladu. Muže by nikdy nenapadlo psát knihu o zvláštním postavení, které v lidstvu zaujímá jejich pohlaví.² Chci-li se definovat, jsem napřed nucena prohlásit: „Jsem žena.“ Tato pravda vytváří pozadí, na němž se odráží každé další určení. Muže nikdy nenapadne začít tím, že se ukáže jako jednotlivec určitého pohlaví: že je muž, rozumí se samo sebou. Je to pouze formalita na úředních záznamech obecních úřadů a při zjišťování identity, kde se rubriky mužské, ženské pohlaví jeví jako symetrické. Poměr obou pohlaví není poměrem dvou elektrických pólů: ve francouzštině slovo „l'homme“ označuje zároveň klad i neutrum, a to do té míry, že ve francouzštině říkáme lidským bytostem vůbec „les hommes“, přičemž zvláštní význam slova „vîr“ se přizpůsobil obecnému významu slova „homo“. Žena se jeví jako zápor, takže každé další určení znamená jenom omezení, aniž je na druhé straně recipocita. Při abstraktních diskusích mě někdy rozčilovalo, když mi muži říkali: „Tohle si myslíte, protože jste žena.“ Ale věděla jsem, že mou jedinou obranou je odpověď: „Myslím si to, protože je to pravda“, abych tak vyloučila svou subjektivitu. Nemohlo být ani řeči o tom, abych odpo-

² Kinseyho zpráva se například omezuje na to, že definuje pohlavní charakteristiky amerického muže, což je něco zcela odlišného.

věděl: „A vy si myslíte opak, protože jste muž.“ Neboť rozumí se samo sebou, že být mužem není nic zvláštního; muž je v právu, protože je muž, žena je tím, kdo je v neprávu. Prakticky stejně jako ve starověku existovala absolutní vertikála, jež sloužila k určení toho, co je šikmé, máme nyní absolutní lidský typ, a to je typ mužský. Žena má vaječníky, dělohu; to jsou zvláštní podmínky, které ji uzavírají do její subjektivity; muži rádi říkají, že myslí žlázami. Muž zpuštěně zapomíná, že jeho anatomie vykazuje také určité hormony a žlázy. Vidí své tělo v přímém a normálním vztahu k světu, o němž věří, že mu rozumí v jeho objektivitě, zatímco tělo ženy považuje za zatížené vším, co je pro ně specifické: je to překážka, vězení. „Samice je samice proto, že se jí *nedostává* určitých vlastností“, říkal Aristoteles. „Na povahu ženy se musíme dívat z toho hlediska, že trpí přirozenou nedostatečností.“ A sv. Tomáš ho následuje a prohlašuje, že žena je „nepodařený muž“, bytost „příležitostná“. Což symbolizuje vyprávění Genese, kde se objevuje Eva vytvořená, podle Bossuetových slov, „z přebytečné kosti“ Adamovy. Lidství je něco mužského a muž definuje ženu nikoli samu o sobě, nýbrž v poměru k sobě; nepovažuje ji za autonomní bytost. „Žena, ta relativní bytost...“, píše Michelet. Stejně tak Julien Benda tvrdí v díle *Rapport d'Uriel* (Urielova zpráva): „Tělo muže má smysl samo o sobě, bez vztahu k tělu ženy, kdežto tělo ženy smysl nemá, nepředstavíme-li si zároveň muže... Muže lze myslet bez vztahu k ženě. Ale ženu nelze myslet bez vztahu k muži.“ A není také ničím jiným než tím, jak o ní muž rozhodne; proto také se o ní mluví jako o „pohlaví“ a chce se tím říci, že žena se muži jeví v podstatě jako bytost pohlavní: je pohlavím pro něho, je tedy pohlavím absolutně. Žena je určována a diferencována svým vztahem k muži, nikoli muž svým vztahem k ní; žena je nepodstatná vzhledem k podstatnému. On je Subjekt, on je Absolutno: ona je to Druhé.³

³ Tuto myšlenku vyjádřil nejzřetelněji E. Lévinas ve svém eseji *Sur le Temps et l'Autre* (O Času a tom Druhém). Říká: „Neexistuje snad situace, kde Druhost by patřila nějaké bytosti jako pozitivní přívlastek, jako podstata? Co je Druhost, která se prostě narádňuje na opozici dvou druhů téhož rodu? Domnívám se,

Kategorie Druhého je tak původní jako vědomí samo. V nejprimitivnějších společnostech, v nejstarších mytologických se vždycky setkáváme s dualitou, s dualitou Téhož a toho Druhého. K tomuto rozdělení nedošlo prvotně v důsledku rozdílnosti pohlaví, nezávisl na žádném empirickém faktu: vyplývá to mezi jiným z Granetových prací o čínském myšlení, z prací Dumézilových o Indii a o Římu. Ve dvojicích Varuna—Mithra, Uranos—Zeus, Slunce—Měsíc, Den—Noc nebyl zpočátku obsažen žádný ženský prvek; stejně jako nebyl v protikladu Dobra a Zla, principů příznivých a neblahých, pravice a levice, Boha a Lucifera; kategorie Druhého je základní kategorie lidského myšlení. Žádný kolektiv se nikdy neurčuje jako Jeden, aniž okamžitě proti sobě neklade Druhý. Stačí, aby se tři cestovatelé náhodou spolu bavili v témž kupé, a všichni ostatní cestující se stanou „tými druhými“, neurčitě nepřátelskými. Pro vesničana jsou „druzí“ a trochu podezřelí všichni lidé, kteří nejsou z jeho vesnice; pro rodáka jedné země jeví se obyvatelé ostatních zemí jako „cizinci“; židé jsou „druzí“ pro antisemitu, černoši jsou „druzí“ pro americké rasisty, domorodci pro kolonizátory, proletáři pro majetné třídy. Na konci své studie o různých podobách primitivních společností mohl Lévi-Strauss říci: „Přechod od přírodního stavu do kulturního se vyznačuje schopností člověka uvažovat o biologických vztazích v systému protichůdných dvojic: dvojílost, střídavost, sy-

že naprosto opačný opak, jehož opačnost není v ničem dotčena vztahem, který se může vytvořit mezi ní a jejím souvztažným členem, opačnost, která dovoluje svému členu zůstat absolutně druhým, je ženský rod. Pohlaví není jen tak libovolná specifická diference... Odlišnost pohlaví není rovněž rozpor... Není to ani dvojílost komplementárních termínů, protože komplementární termíny předpokládají už předem existující celek... To Druhé ve své dokonalosti je ženský rod. Je to člen téhož řádu, ale opačného smyslu než vědomí.“

Předpokládám, že Lévinas nezapomíná, že žena je pro sebe také vědomím. Ale jenápadné, že se s plným vědomím staví na stanovisko muže, bez reciprocity subjektu a objektu. Když píše, že žena je tajemstvím, rozumím tím, že je tajemstvím pro muže, takže jeho popis, který se vydává za objektivní, je ve skutečnosti jen zdůrazněním mužské privilegovanosti.

mentle a asymetrie, ať jsou vyhraněné nebo jen rozplývavé, nejsou ani tak jevy, které je nutno vysvětlovat, jako spíše základní a bezprostřední fakta sociální skutečnosti.⁴ Tyto jevy by nebylo možno pochopit, kdyby lidská skutečnost byla výlučně „spolubytí“ založené na solidaritě a přátelství. Ale podle Hegela se naopak ukazuje, že už ve vědomí samém odhalujeme základní nepřítelství vůči každému jinému vědomí; subjekt se klade pouze proti kladenému: snaží se klást sebe jako to, co je podstatné, a ostatní jako nepodstatné, jako objekt.

Jenže každé jiné vědomí staví proti němu stejný nárok. Když náš rodák cestuje, pozoruje s rozhořčením, že v sousedních zemích se zase tamější rodáci dívají na něho jako na cizího; mezi vesnicemi, klany, národy a třídami bývají boje, vzájemné licítace, smlouvy a obchody, které myšlenice *Druhého* berou absolutní smysl a odhalují její relativitu; jedinci a skupiny jsou nuceni volky nevolky uznat reciprocity svých vztahů. Jak je tedy možné, že tato reciprocity nebyla uznána mezi pohlavími, že jeden z termínů se zde utvrdil jako jediný podstatný, popíráje každou relativnost vzhledem k svému opaku, definuje ho jako ten čistě druhý? Proč ženy nepopírají svrchovanost mužského rodu? Žádný subjekt neklade sám sebe předem a spontánně za nepodstatný. Druhý se nikterak neurčuje jako Druhý, aby tak teprve definovalo Jedno; je stanoveno jako Druhý právě proto, že Jedno samo sebe klade jako Jedno. Protože tato operace není zvrtná, musí se to Druhý podrobit tomuto cizímu hledisku. Odkud se bere u ženy tato povinnost?

Jsou také jiné případy, kdy se po kratší nebo delší dobu podařilo jedné kategorii absolutně převládnout nad druhou. Tuto výsadu přináší často početní nerovnost: většina vnucuje svůj zákon menšině nebo jí pronásleduje. Ale ženy přece nejsou v menšině jako američtí černoši nebo židé. Na světě je žen aspoň tolik jako mužů. Často také dvě soupeřící skupiny byly zpočátku nezávislé; dříve se neznaly, nebo každá z nich připouštěla nezávislost druhé. Teprve nějaká historická událost podřídila slabšího

⁴ Viz C. Lévi-Strauss, *Les Structures élémentaires de la Parenté* (Počáteční struktury příbuzenství). Děkuji C. Lévi-Straussovi, že mi laskavě zapůjčil korektury své disertace.

silnějším: židovská diaspora, zavedení otroctví v Americe, koloniální výboje jsou fakta s určitými daty. V těchto případech existuje pro utištěné něco, co bylo *dříve*. Mají určitou společnou minulost, tradici, někdy i náboženství, kulturu. V tomto smyslu by bylo nejlépe opodstatněno Bebelovo přirovnání žen k proletariátu; proletáři také nejsou početně slabší a nikdy nepředstavovali uzavřené a oddělené společenství. Chybí tu tedy určitá událost, která je odlišila, ale zato je tu historický vývoj, který vysvětluje jejich existenci jako třídy a zařazení *těchto* jedinců do této třídy. Proletáři vždycky nebyli. Ale ženy byly vždycky. Jsou ženami svou fyziologickou povahou; jak daleko sahá historie, vždycky byly podřízeny mužům. Jejich závislost není důsledkem nějaké události nebo vývoje, nenastala. Snad proto, že se vymyká z povahy historického faktu, jeví se zde tato odlišnost jako absolutní. Situace, která se vytvořila v čase, může se v jiném čase změnit, jak dobře dokázali například černoši na Haiti; a naopak se zdá, že přirozená podmíněnost se vymyká změnám. Ve skutečnosti však příroda ani dějinná skutečnost nejsou nezměnitelné. Vidí-li žena sama sebe jako něco nepodstatného, co se nikdy nestane podstatným, je to proto, že sama tuto změnu neudělá. Proletáři o sobě říkají „my“. Stejně tak černoši. Kladou sami sebe za subjekt a už tím proměňují měšťáky a bělochy v „ty druhé“. Ženy — s výjimkou některých sjezdů, které zůstávají abstraktními manifestacemi — neříkají nikdy „my“. Muži říkají „ženy“ a ženy se chápou toho slova, aby se jím samy označovaly. Ale už tím ukazují, že se samy nepokládají za subjekt. Proletáři provedli revoluci v Rusku, černoši na Haiti, domorodci se bijí v Indočíně; akce žen byly vždy jen symbolickou agitací, ženy jimi nezískaly nikdy víc než to, co jim muži chtěli dopřát. Nedobily nic, pouze něco dostaly. To proto, že nemají konkrétní prostředky, aby se spojily v jednotu, která by se kladla tímto protikladem. Nemají ani minulost, ani historii, ani náboženství, které by byly jejich vlastní. A nemají jako proletáři solidaritu společné práce a zájmů. Není mezi nimi ani ta prostorová promískutka, která dělá z amerických černochoů, z židů uzavřených v ghettech, z dělníků v Saint-Denis nebo z Renaultových továren jedno jediné společenství. Žijí rozptýleny mezi muži, připoutány byd-

lístům, prací, hospodářskými zájmy a sociálními poměry k určitým mužům — k otci nebo manželovi — a to vždy těsněji než k jiným ženám. Jde-li o buržoazní ženy, jsou solidární s měšťáky, a nikoli s ženami proletářů. Jsou-li bělošky, jsou solidární s bílými muži, nikoli s černými ženami. Proletariát by si mohl vzít do hlavy, že vyvraždí vládnoucí třídu, fanatický žid nebo černocho by mohli snít o tom, že se zmocní tajemství atomové bomby a vytvoří lidstvo, jež bude celé židovské nebo černošské. Ale žena ani ve snu nemůže zlikvidovat muže. Pouto, které jí váže k jejím utlačovatelům, nelze srovnat s žádným jiným. Pohlavní odlišnost je skutečně biologický fakt, nikoli nějaký moment lidských dějin. Tento protiklad se vytvořil v lůně prapůvodního *Mitsein* (spolubytí) a žena jej nikdy nezrušila. Dvojice je základní jednotka, kde obě poloviny jsou k sobě připoutány: rozvrstvení společnosti podle pohlaví není možné. To podstatně charakterizuje ženu: ona je tím Druhým v celku, jehož oba díly jsou jeden druhému nezbytné.

Mohl bychom si myslit, že tato vzájemnost by ženě usnadnila osvobození. Když Herkules přede vlnu u Omfalových nohou, spoutává ho žádost: proč se Omfalé nepodařilo udržet si trvalou moc? Médea zabije své děti, aby se pomstila Jasonovi; tato surová pověst vnuká myšlenku, že by žena z pouta, které váže k dítěti, mohla vytěžít obávanou převahu. Aristofanes si v *Lysistratě* žertovně vymyslí shromáždění žen, na němž se ženy společně pokusí využít k organizaci společnosti toho, co od nich muži potřebují: ale to je pouze komedie. Legenda, která líčí, jak se Sabinky po únosu vzepřely svým únoscům tím, že umíněně zůstávaly neplodné, nám také vypravuje, že muži je prostě zbili řemeny a tak magicky přemohli jejich odpor. Biologická potřeba — pohlavní touha a touha po potomstvu — která činí muže závislým na ženě, nepovznesla ženu sociálně. Pán a otrok jsou také spojení vzájemnou hospodářskou potřebou, která otroka neosvobozuje. Je to proto, že ve vztahu pána a otroka pán *nevyčází* z potřeby toho druhého; má prostě moc, aby tuto potřebu uspokojil, a nestává se jejím prostředkem. Otrok zase naopak ve své závislosti, z naděje nebo ze strachu činí obsahem svého nitra potřebu svého pána. I když naléhavost potřeby je u obou stejná, působí vždy ve

prospěch utlačovatele a v neprospěch utlačeného. Tím se také vysvětluje, proč osvobození dělnické třídy bylo tak pomalé. A žena vždycky byla když ne mužovou otrokyní, tedy aspoň jeho vazalkou. Obě pohlaví si nikdy nerozdělila svět rovným dílem. A i dnes, třebaže se její postavení vyvíjí, je žena v těžké nevýhodě. Skoro v žádné zemi není její zákonné postavení stejné jako postavení muže a často ji zákony značně poškozují. I tam, kde jsou jí práva abstraktně přiznávána, dlouhý zvyk zabraňuje, aby došla konkrétního vyjádření navenek. Hospodářsky představují muži a ženy téměř dvě kasty. I když je všechno zdánlivě stejné, muži mají vždycky výhodnější postavení, vyšší mzdy a více nadějí na úspěch než jejich nedávné konkurentky. V průmyslu, v politice atd. obsazují mnohem více míst, a to místa nejdůležitější. Vedle konkrétní pravomoci mají prestiž, jehož tradici celá výchova dítěte udržuje dále. Přítomnost zahrnuje minulost a v minulosti dělali dějiny mužů. V době, kdy se ženy začínají účastnit vytváření světa, patří svět mužům. Muži o tom nepochybují a ženy pochybují jen nepatrně. Odmítnout být tím Druhým, odmítnout spoluúčast na tom, čím dělají muži, by pro ně bylo spojeno se ztrátou všech výhod, které jim může přinést spojení s nadřazenou kastou. Mužlenní pán bude hmotně podporovat ženu-vazala a vezme na sebe ospravedlnění její existence. Žena tím uniká hospodářskému riziku a vyhýbá se i metafyzickému riziku svobody, která musí bez cizí pomoci vynalézat své cíle. Je to skutečnost, že vedle snahy každého individua klást se jako subjekt, což je nárok mravní, je v každém individuu pokušení uniknout vlastní svobodě a učinit ze sebe věc. Je to cesta neblahá, protože je pasivní, odcižená, ztracená, protože tu je každý takový jedinec kořistí cizí vůle, odříznut od své transcendence, připraven o každou hodnotu. Ale je to cesta snadná. Člověk se tak vyhne úzkostem a napětí existence, která chce být opravdově vzata do rukou. Muž, který dělá z ženy tu *Druhou*, setká se u ní tedy s hlubokou součinností. Žena se nedožaduje být subjektem, protože k tomu nemá konkrétní prostředky, protože silně pocituje nevyhnutelné pouto, které jí váže k muži, aniž jí poskytuje reciprocitu, a protože se jí často role té *Druhé* zamlouvá.

Ale ihned se nám vnučuje jiná otázka: jak celá tato

historie začala? Je pochopitelné, že se dualita pohlaví projevila konfliktem jako každá dualita. Je pochopitelné, že když se jednomu z těch dvou podařilo prosadit svou nadřazenost, musila to být nadřazenost absolutní. Zbývá nám tedy vysvětlit, jak to, že muž na začátku vyhrál. Zdá se, že by ženy mohly zvítězit, nebo že by byl aspoň zápas mohl zůstat navždy nerozhodný. Jak to přijde, že tento svět odjakživa patřil mužům a že teprve dnes se to začíná měnit? Je to změna k dobrému? Bude mít za následek skutečně stejné rozdělení světa mezi muže a ženy?

Tyto otázky nejsou zdaleka nové. Mnohokrát se už na ně odpovídalo. Ale právě ten jediný fakt, že žena je ta *Druhá*, popírá všechna ospravedlnění, která mohli podat muži. Všechna ospravedlnění jim byla příliš zřejmě dikтовána jejich prospěchem. „Vše, co kdy muži napsali o ženách, musí být podezřelé, protože jsou i soudci i souzenými,“ řekl v 17. století Poulain de la Barre, málo známý feministka. Mužové vždy a všude stavěli na odiv uspokojení nad tím, že jsou králi všeho stvoření. „Blahoslaven budiž Bůh, náš Pán a Pán všeho světa, že mě neučinil ženou,“ říkají židé ve své ranní modlitbě a jejich manželky odevzdaně šeptají: „Blahoslaven budiž Pán, že mě stvořil podle své vůle.“ První dobrodín, za něž Plátón děkoval bohům, bylo, že jej stvořili svobodným, a nikoli otrokem, a druhé, že jej stvořili mužem, a nikoli ženou. Ale muži by se nemohli plně těšit z tohoto privilegia, kdyby je nepovažovali za absolutní a dané na věky: ze své nadřazenosti učinili právo. „Poněvadž tvůrci zákonů byli muži, dávali přednost svému pohlaví a právníci pak obrátili tyto zákony v zásadní principy,“ říká Poulain de la Barre. Zákonodárci, kněží, filosofové, spisovatelé, vědci se vši závilostí stále dokazovali, že podřízené postavení ženy je vůle nebes, užitečná pro pozemský život. Náboženství, poněvadž je vymysleli muži, odrážejí tuto jejich vůli panovat: ve vyprávění o Evě nebo o Pandoře našli muži své zbraně. Postavili filosofii, teologii do svých služeb, jak jsme viděli z citovaných vět Aristotelových i z výroků sv. Tomáše. Satirikové a moralisté už od starověku zálibně ukazovali na ženské slabosti. Dobře víme, jakému krutému vyšetřování a přísnému soudu byly ženy podrobeny v celé francouzské literatuře: Montherlant s menší

vervou navazuje na tradici, kterou představuje Jean de Meung. Toto nepřátelství je někdy podložené, jindy jen lacině zdůvodněné. Ve skutečnosti se za ním skrývá vůle po sebeospravedlnění, více nebo méně maskovaná. „Je snazší obvinít jedno pohlaví než omluvit druhé,“ říká Montaigne. V některých případech je tento postup zřejmý. Je například nápadné, že římský zákoník, který omezuje práva ženy, poukazuje na její „slabý rozum a křehkost“ ve chvíli, kdy se žena oslabením rodiny stává nebezpečím pro mužské dědice. Křiklavý příklad máme i z 16. století, kdy ve snaze udržet vdanou ženu v podřízenosti dovolávají se autority sv. Augustina, který prohlašuje, že „žena je živočich, který nemá ani pevnost, ani stálost“, zatímco neprovdanou ženu uznávají za schopnou, aby vládla svými statky. Montaigne velmi dobře pochopil libovůli a nespravedlnost údělu přirčeného ženě: „Ženy nemají tak docela nepravdu, když odmítají řád, který je na světě zaveden, tím spíše, že ho stanovili muži bez nich. Mezi námi a ženami vládne nezbytně zápas a lest.“ Ale přece jen nejde tak daleko, aby se stal jejich zastáncem. Teprve v 18. století se někteří hluboce demokratičtí muži dovedou podívat na ženskou otázku objektivně. Zejména Diderot se snaží dokázat, že žena je lidská bytost stejně jako muž. O něco později ji se zápallem hájí Stuart Mill. Ale to jsou filosofové zcela výjimečně nestranní. V 19. století potyčky o feminismus znovu dostávají stranický ráz. Jedním z důsledků průmyslové revoluce je účast ženy na produktivní práci: v té chvíli feministické požadavky překračují oblast teorie, nacházejí svou hospodářskou základnu; jejich odpůrci se stávají o to útočnějšími. Ačkoliv pozemkové vlastnictví už zčásti pozbylo svého významu, buržoazie ulpívá na staré morálce, která vidí v pevnosti rodiny záruku soukromého vlastnictví: ženu vyhrazuje pro domácnost, tím spíše, že emancipace ženy hrozí doopravdy. Dokonce i v rámci dělnické třídy se muži pokoušeli zabrzdit toto osvobození, poněvadž se jim ženy jevily jako nebezpečné konkurentky, a to tím více, že byly zvyklé pracovat za nízké mzdy. Aby dokázali podřadnost ženy, dovolávali se protifeministé už nejen jako dříve náboženství, filosofie, teologie, ale i vědy: biologie, experimentální psychologie atd. Byli ochotni přiznat *druhému* pohlaví nanejvýš „rovnost s rozdílností“ Tato formule,

která měla velký úspěch, je velmi významná: je to přesně totéž, co uplatňují zákony Jima Crowa pro americké černochy. Tato, abychom tak řekli, rovnostářská segregace posloužila jen k zavedení nejpřísnější diskriminace. V této shodě není nic náhodného: ať jde o rasu, třídu, kastu nebo o pohlaví v situaci podřízenosti, jsou způsoby ospravedlňování vždycky tytéž. „Věčné ženství“ je obdoba „černé duše“ nebo „židovské povahy“. Židovský problém je jinak ve svém celku velmi odlišný od obou druhých. Žid pro antisemitu není ani tak nižší bytostí, jako spíše nepřítelem a nepřítelácká se mu na světě žádá vlastní místo. Spíše je tu přání zničit a likvidovat ho. Ale existují hluboké analogie mezi postavením ženy a černochů: ženy i černoši se dnes emancipují od téhož poručnickování a dříve panující kasta je chce udržet „na jejich místě“, to jest na místě, které jim dala. V obou případech se vládnoucí kasta rozplývá ve víceméně upřímné chvále ctnosti „dobrého černocha“ s neuvědomělou, dětinskou, usměvavou duší, černocha rezignovaného, a „opravdu ženské“ ženy, to jest frivolní, nevyspělé, neodpovědné, poddané muži. V obou případech argumentuje tato kasta stavem, který ve skutečnosti sama vytvořila. Je známo rčení Bernarda Shawa: „Bílý Američan degraduje černocha na čistíče bot a vyvozuje z toho, že černoch není k ničemu jinému, než aby čistil boty.“ Tento bludný kruh snadno najdeme ve všech obdobných situacích; když je nějaká osoba nebo skupina osob udržována v podřízeném postavení, znamená to vždy, že je podřadná; ale bylo by třeba dorozumět se právě o slůvku *je*. Svévola je tu právě v tom, že se mu dává podstatný význam, zatímco ve skutečnosti má jen dynamický hegelovský smysl; *být* znamená být výsledkem procesu stávání, tj. že člověk se stal, byl učiněn takovým, jak se projevuje: ano, ženy jako celek jsou dnes podřadnější než muži, tj. jejich postavení jim poskytuje pouze ty nejmenší možnosti. Otázka je, má-li tento stav zůstat navěky.

Mnoho mužů si to přeje. Všichni dosud nesložili zbraně. Konzervativní buržoazie stále ještě vidí v emancipaci ženy nebezpečí, které ohrožuje její morálku a její zájmy. Někteří muži se bojí ženské konkurence. V časopise *Hebdo-Latin* nedávno jeden student prohlásil: „Každá studentka, která se stane lékařkou nebo advokátkou, nás okrádá

o jedno místo.“ Ten rozhodně neměl pochybnosti o svých právech na tento svět. Hospodářské zájmy však nejsou jediným momentem ve hře. Jedna z výhod postavení utlačovatele je ta, že i nejnižší postavený mezi nimi se cítí *nadřazeným*: „Chudý běloch“ z jihu USA se může utěšovat tím, že není „špinavý negr“. A bohatší a šťastnější běloši dovedou této bělošské pýchy velmi dobře využít. Stejně tak i nejprůměrnější muž se cítí mezi ženami polobohem. Pro Montherlanta bylo mnohem snadnější považovat se za hrdinu, když se srovnával s ženami (ostatně záměrně vybranými), než když měl hrát svou roli muže mezi muži; roli, již se mnohá žena zhostila lépe než on. Tak v jednom ze svých článků ve *Figaro Littéraire* mohl⁵ pan Claude Mauriac — jehož silnou originalitu každý obdivuje — napsat o ženách: „Nasloucháme s tónem (sic!) zdvořilé lhostejnosti... té nejduchaplnější z nich, protože dobře víme, že její duch více nebo méně výrazně obráží myšlenky, které pocházejí od nás.“ Nejsou to zřejmě vlastní myšlenky pana C. Mauriaca, které by jeho partnerka „obrážela“, protože žádná taková jeho myšlenka není známa. Že její myšlenky jsou odrazem myšlenek mužů, je možné; vždyť i mezi muži je dost takových, kteří považují za své myšlenky, které nevymyslili. Mohli bychom se zeptat, zda by nebylo v zájmu Clauda Mauriaca, aby si trochu popovídal s dobrým odrazem Descartesa, Marx, Gida, než aby se bavil sám se sebou. Pozoruhodné je, že slovem *my* se ztotožňuje se sv. Pavlem, Hegelem, Leninem, Nietzsche a z výše jejich velikosti s pohrdáním shlíží na stádo žen, které se odvažují mluvit s ním jako rovné s rovným. Abych řekla pravdu, znám nejednu ženu, která by neměla trpělivost snášet u pana Mauriaca „tón zdvořilé lhostejnosti“.

Zdržela jsem se u tohoto příkladu, protože zde mužská prostoduchost prostě odzbrojuje. Je mnoho jiných, daleko jemnějších způsobů, jimiž muži využívají k svému prospěchu „druhosti“ ženy. Pro všechny, kteří trpí komplexem méněcennosti, je to zázračná mast: nikdo není arrogantnější vůči ženám, nikdo není tak agresivní nebo pohrdavý jako muž, který si není zcela jist svou mužností.

⁵ Nebo aspoň se domníval, že může.

Kdo se neostýchá svých bližních, je spíše ochoten uznat v ženě bližního; ale i jim je přece jen mýtus Ženy, Druhé, z mnoha důvodů milý.⁶ Nemůžeme jim vytýkat, že se jim nechce s radostí obětovat všechna dobrodíní, která jim z něho plynou. Vědí, co by ztratili, kdyby se vzdali představy ženy takové, jak o ní sní, a nevědí, co by jim přinesla žena taková, jaká bude zítra. Je třeba mnoho sebezapření, aby si odepřeli potěšení považovat sami sebe za jediný a naprostý subjekt. Ostatně velká většina mužů tento nárok nečiní výslovně. *Netvrdí* o ženě, že je něco nižšího; jsou dnes příliš proniknuti demokratickým ideálem, aby neuznávali ve všech lidských bytostech bytosti sobě rovné. V rodině se žena dítěti a mladistvému zdá oděna stejnou společenskou důstojností, jakou mají dospělí muži; mladý muž potom zakouší ve své touze a lásce zdráhání a nezávislost vytoužené a milované ženy; když se ožení, ctí ve své ženě manželku, matku a v konkrétní zkušenosti manželského života se žena vedle něho prosazuje jako svobodná bytost. Může se tedy přesvědčit, že mezi pohlavími už není rozdíl společenského stupně a že zhruba řečeno přes všechny rozdíly je mu žena rovná. Pokud přece konstatuje, že žena před ním v něčem zůstává — nejdůležitější je menší odborná schopnost — přičítá to její přirozenosti. Pokud zaujímá vůči ženě postoj spolupráce a blahovůle, drží se zásady abstraktní rovnosti a konkrétní nerovnosti, kterou konstatuje, nijak výslovně neklade. Ale jakmile se dostane s ženou do konfliktu, situace se obrátí: bude se držet konkrétní nerovnosti a vyvodí z toho, že může popřít i abstraktní rovnost. A tak mnoho mužů skoro upřímně tvrdí, že ženy jsou

⁶ Významný je článek Michela Carrougese, který přineslo číslo 292 časopisu *Cahiers du Sud*. Píše s rozhořčením: „Přál bych si, aby neexistoval žádný mýtus ženy, nýbrž pouze smečka kučerek, matron, poběhlic, modrých punčoch, které by měly za úkol dávat potěšení nebo užitek.“ To znamená, že podle něho žena sama o sobě nemá existenci; přihlíží pouze k její funkci v mužském světě. Její smysl a účel je v muži; pak skutečně můžeme dát přednost její poetické „funkci“ před každou jinou. Otázka je přesně vědět, proč bychom ji měli definovat právě jejím vztahem k muži.

rovny mužům, a že tedy nemají oč bojovat, ale také zároveň, že ženy se nikdy nemohou vyrovnat muži a že jejich požadavky jsou zbytečné a marné.⁷ Pro muže je totiž obtížné ocenit nesmírnou důležitost společenských diskriminací, které se navenek jeví bezvýznamné a jejichž mravní a duševní odezvy u žen jsou tak hluboké, že se může zdát, že pramení v původní přirozenosti žen. Muž, i když má k ženě největší sympatie, nikdy dobře nezná její konkrétní situaci. Není tedy záhodno věřit mužům, když se snaží hájit výsady, jejichž celý dosah nedovedou ani pochopit. Nedáme se proto zastrašit počtem a prudkostí útoků namířených proti ženám, ani se nedáme obloudit zlástnou chválou, kterou je zahrnována „opravdová žena“; ani se nedáme získat nadšením, jež vyvolává ženský úděl u mužů, kteří by jej za nic na světě s ní nechtěli sdílet.

Nicméně s nemenší nedůvěrou musíme přistupovat k argumentům feministů: polemický zájem je často zbavuje vší ceny. „Ženská otázka“ je tak neplodná proto, že mužská výbojnost z ní udělala „hádku“; a když se hádáme, nemyslíme dobře. Obě strany se neúměrně snažily dokázat, že žena je nadřazena, podřazena nebo rovná muži. Byla stvořena po Adamovi, je tedy zřejmě bytost druhotná, říkají jedni; naopak, namítají druzí, Adam byl jenom pokus a lidská bytost v plné dokonalosti se Bohu podařila, teprve když stvořil Evu. Její mozek je menší, ale naopak relativně je větší. Kristus se narodil jako muž; bylo to možná z pokory. Každý z těchto argumentů vyvolává okamžitě opak a často jsou oba falešné. Pokud jsme-li se vidět věc jasně, musíme tyto vyšlapané cestičky opustit, musíme odmítnout neurčité pojmy nadřazenosti, podřadnosti, rovnosti, které pokazily celou diskusi, a přistoupit k věci novým způsobem.

Ale jak tedy klást otázku: a především, jaké máme právo tuto otázku klást? Muži jsou soudci i souzení; ženy také. Kde tedy najít nějakého anděla? Po pravdě řečeno, anděl by byl špatným soudcem, neznal by všechna fak-

⁷ Muž například prohlašuje, že neshledává, že by jeho žena byla méněcenná, protože nemá zaměstnání: péče o rodinný krb je stejně ušlechtilá atd. Nicméně při prvním sporu vzplane: „Ty by ses beze mne nedovedla uživit!“

ta problému; hermafrodit je také případ docela zvláštní, protože není zároveň mužem a ženou, ale spíše ani mužem ani ženou. Mám za to, že pro vyjasnění situace ženy jsou celkem ještě nejvhodnější určité ženy. Dopouštíme se sofistiky, když chceme Epimenida podřadit pojmu Krétana a každého Krétana pojmu lháře. Mužům a ženám nediktuje upřímnost či faleš nějaká tajuplná podstata; je to jejich postavení, které je činí více nebo méně schopnými hledání pravdy. Mnoho dnešních žen, které měly to štěstí, že jim byly vráceny výsady lidské bytosti, si může dovolit přepych nestrannosti: my dokonce pocítujeme její potřebu. Nejsme už takové jako naše starší sestry spolubojovnice; svůj boj jsme zhruba vyhrály. OSN v posledních diskusích o statusu ženy stále kategoricky zdůrazňovala, že dochází k realizaci rovnosti pohlaví, a mnohé mezi námi už nemusely cítit své ženství jako nesnáz nebo překážku. Mnohé problémy se nám zdají podstatnější než ty, které se nás přímo dotýkají: už samo toto odpoutání nám dovoluje doufat, že náš postoj bude objektivní. A přitom my známe ženský svět důvěrněji než muži, protože v něm máme své kořeny. Bezprostředněji chápeme, co znamená pro lidskou bytost skutečnost, že je ženou, a také se více staráme, abychom to věděly. Řekla jsem, že jsou podstatnější problémy; to ovšem nebrání, aby si náš problém neuchoval v našich očích jistou důležitost: jak dálece se skutečnost, že jsme ženy, odrazila v našem životě? Které výhody nebo vyhlídky nám tím byly dány a které odeprýny? Jaký osud mohou očekávat naše mladší sestry a kterým směrem je třeba je orientovat? Je nápadné, že ženská literatura je za našich dnů naplněna mnohem méně stížnostmi a požadavky než za éry dualistických polemik a více úsilím o jasnost. Tato kniha je jedním z pokusů udělat tečku.

Ale je samozřejmě nemožné pojednávat o jakémkoli lidském problému bez zaujetí: již způsob, jak klademe otázky a jaké perspektivy přijímáme, předpokládá určitou hierarchii zájmů. Každá kvalita už v sobě zahrnuje hodnoty; neexistuje žádný popis tzv. objektivní, za nímž by nestálo nějaké etické pozadí. Místo abychom se snažili zastřít zásady, které tak nebo onak pronikají, raději je hned vyslovíme. Tak aspoň není třeba říkat na každé stránce, jaký smysl dáváme slovům nadřazený, podřadný,

lepší, horší, pokrok, úpadek atd. Když prohlížíme některá díla věnovaná ženě, vidíme, že autoři nejčastěji zaujímají stanovisko veřejného blaha, obecného zájmu. Pravda je, že každý tím rozumí zájem společnosti, kterou chce udržet nebo ustavit. Pokud jde o nás, máme za to, že není jiné veřejné blaho než to, které zajišťuje soukromé blaho občanů. Instituce posuzujeme ze stanoviska konkrétních vyhlídek, které jsou dány jednotlivci. Ale nesměšujeme myšlenku soukromého zájmu s myšlenkou štěstí: to je jiné hledisko, s nímž se také často setkáváme. Nejsou ženy v harému šťastnější než voličky? Ne- ní hospodyně šťastnější než dělnice? Nevíme dost dobře, co slovo štěstí znamená, a ještě méně víme, jaké opravdové hodnoty skrývá. Nemáme žádnou možnost změřit štěstí druhého a vždy je snadné prohlásit za šťastné to postavení, které někomu chceme vnutit: ti, kdo jsou odsuzováni k stagnaci, jsou prohlašováni za šťastné pod záminkou, že štěstí je v nehybnosti. Je to tedy pojem, na nějž se nebudeme odvolávat. Přijímáme perspektivu existencialistické morálky. Každý subjekt se konkrétně uplatňuje ve svých rozvahách jako transcendence; naplňuje svou svobodu teprve ustavičným přesahováním a pokračováním k dalším svobodám; není jiné ospravedlnění přítomné existence kromě rozpínání do nekonečně a neurčitě otevřené budoucnosti. Pokaždé, kdy transcendence upadne do imanence, je to znehodnocení existence v jakési „bytí o sobě“, znehodnocení svobody ve faktičnost. Tento pád je mravní poklesek, když k němu subjekt dává svůj souhlas; je-li subjektu vnucen, bere na sebe podobu újmy nebo útaku. V obou případech je to naprosté zlo. Každý jednatel, který se stará o to, jak ospravedlnit svou existenci, zakouší ji jako neurčitou a nekonečnou potřebu transcendovat sám sebe. A to, co zvláštním způsobem určuje postavení ženy, je skutečnost, že jako každá lidská bytost je sice autonomní svobodou, ale objevuje sama sebe a provádí svou volbu ve světě, v němž ji muži vnucují, aby se považovala za Druhou, a chtějí z ní udělat objekt, ponechat ji v imanenci, protože její transcendence bude vždy překročena jiným, podstatným a svrchovaným vědomím. Drama ženy je konflikt mezi základním požadavkem každého subjektu, který se vždycky pokládá za podstatný, a požadavky situace, která z ní

vytvíří bytost nepodstatnou. Jak může lidská bytost dojít naplnění v ženských podmínkách? Jaké cesty jsou jí otevřeny? Které vedou naopak do slepých uliček? Jak dosáhnout nezávislosti uprostřed závislosti? To jsou základní otázky, které chceme vyjasnit. Znamená to, že vyhlídky jedince, o němž se zajímáme, nebudeme definovat jakožto štěstí, ale jakožto svobodu.

Je zřejmé, že tento problém by neměl žádný smysl, kdybychom předpokládali, že žena je zatížena fyziologickým, psychologickým nebo ekonomickým osudem. Začneme tedy diskutovat o jednotlivých hlediscích, jež vůči ženě zaujímá biologie, psychoanalýza, historický materialismus. Potom se pokusíme pozitivně ukázat, jak se vytvořila „ženská skutečnost“, proč byla žena definována jako ta Druhá a jaké to mělo důsledky ze stanoviska mužů. Potom podáme z hlediska žen obraz světa tak, jak je jim předestřen, takže budeme s to pochopit, na jaké nesnáze ženy narážejí ve chvíli, kdy se snaží vymknout se ze sféry, která jim byla až dosud vyhrazena, ve chvíli, kdy usilují o to, aby byly účastny lidského *spolubytí*.

Biologie není s to dokázat nezbytnost pohlavního rozmnožování, a tedy ani různosti pohlaví. popřípadě jedinců s oddělenými buňkami. Jediné, co z jejích dat zřetelně vyplývá, je fakt součinnosti pohlaví při reprodukci zdrcující většiny organických druhů. Nelze z nich však na žádném stupni odvodit sluzebnost či podřadnost jednoho pohlaví vůči druhému, jak se to tradičně děje na základě tendenčního výkladu pasivity ženské části vůči složce mužské, nýbrž na všech stupních je to reprodukce, která užívá obou pohlaví k svému nadřazenému cíli. Na nižších stupních, kde je reprodukce takřka jediným obsahem animalního života, vzniká někdy dojem, že mužská část je defavorizována. Není však o nic objektivnější než dojem vznikající na individualizovaném nejvyšším životním pólu, že nadřazenost patří mužskému pohlaví. Je ovšem pravda, že u vyšších obratlovců, a hlavně u savců dochází k uvolnění samčí části vůči reprodukční funkci, takže samčí složka je ve větším područí vůči zachování druhu. Nejvíce je to patrné právě u člověka, u ženy s jejím menstruačním cyklem, krizemi dospívání a menopauzy. Ze všech živých bytostí právě žena je nejvíce odcizena svému individuálnímu životu, zároveň však toto odcizení nejostřeji pociťuje a proti němu reaguje. Neexistuje žádný biologický rys, který by svědčil pro podřadnost ženy po jakékoli stránce vyjma hrubou fyzickou sílu, ale ani tu nelze uvažovat izolovaně a bez vztahu k historicko-sociálním faktorům, které teprve biologická data zformují v soustavu hodnot, norem a zvyklostí. To znamená, že nadřazenost muže nad ženou není datum biologické a v biologii nemá žádnou oporu. Žena znamená spíše kontinuitu života, muž spíše přetržitost aktivní, tvůrčí přítomnosti: obojího je třeba, o ničem nelze a priori tvrdit, že má přednost.

Také psychoanalýzy se používá k tomu, aby se odcizení ženy odůvodňovalo domněle vědecky. Neboť psychoanalytikové de-

obecná podstata ženy, tedy Matky, je jisté, že postoj vůči Matce bude mít svou ozvěnu ve vztazích k manželce a k milence; ale není to tak prosté, jak si to mnozí často představují. Dospívající mladík, který konkrétně a smyslně zatoužil po své matce, mohl si v ní žádat ženu také jen obecně: ohnivit jeho temperamentu se ukojí u kterékoliv ženy; není odkázán na krvesmilný stesk.³⁰ A naopak zase mladý muž, který pocituje vůči své matce něžnou platonickou úctu, může si přát, aby žena v každém případě měla v sobě něco z mateřské čistoty.

Víme dost o důležitosti sexuality, tedy vlastně ženy, i z patologických i z normálních případů chování. Stává se někdy, že ženské podoby nabývají jiné předměty; protože i žena je z velké části výmyslem muže, může si jí domýšlet i prostřednictvím mužského těla: v pederastii je rozdílnost pohlaví zachována. Ale obvykle muž hledá Ženu u bytostí ženských. Právě jejím prostřednictvím, tím, co v ní je nejlepšího a nejhoršího, prožívá svá učednická léta štěstí, utrpení, neřestí, ctností, žádosti, odříkání, oddanosti, tyranství, učednická léta vlastního já; žena je hrou a dobrodružstvím, ale také zkouškou; je triumfem vítězství i trpkým triumfem překonané porážky, je závratí ztráty, omámením ze ztracení, úžasem nad smrtí. Celý svět významů existuje pouze díky ženě; žena je podstatou mužských skutků i citů, ztělesněním všech hodnot, které pohánějí jejich svobodu kupředu. Je pochoptelné, že muž, i když zažil nejkrutější ztráty a zklamání, nechce se vzdát snu, v němž jsou zahrnuty všechny jeho sny vůbec.

Proto tedy má žena dvojí, šalebnou tvář: je vším, po čem muž volá, a je také vším, čeho nedosahuje. Je moudrou prostřednicí mezi blahovolnou Přírodou a mužem, je však i pokušením nezkrocené Přírody, namířeným proti každé moudrosti. V mezích dobra a zla je ztělesněním všech mravních hodnot i jejich opaku; je podstatou činnosti a také její překážkou, s ní muž dobývá světa i ztroskotává. Ona je pramenem každé úvahy muže o jeho existenci a také každého výrazu, který jí může dát, ale zároveň jej odvrací od jeho já a dává mu ztroskotat

v mlčení a smrti. Je jeho služkou a družkou a on od ní očekává, že bude také jeho veřejností, jeho soudcem, že bude potvrzením jeho bytí; ale ona to popírá svou lhostejností, někdy také smíchem a posměchem. Muž do ní promítá to, po čem touží a čeho se obává, co miluje i co nenávidí. A je-li tak těžké pominout to vše mlčením, je to proto, že muž se hledá v ženě celý a že ona je Všechno. Jenomže ona je Vším ve světě nepodstatného: ona je cele ta Druhá. A jakožto druhá je také jiná, než je sama, druhá a jiná i v tom, co se od ní očekávalo. Poněvadž je vším, není nikdy právě tím, čím by měla být. Je věčným rozčarováním, rozčarováním samého jsoucna, které se nikdy nedokáže naplnit ani usmířit se s celostí všeho, co žije.

Mýtus ženy hraje velkou úlohu v literatuře; ale jaký význam, jakou důležitost má ve všedním životě? Do jaké míry má vliv na mravy a chování jednotlivců? Odpověď na tuto otázku předpokládá vymezení jeho poměru ke skutečnosti.

Jsou různé druhy mýtů. Mýtus sublimující neměnnou tvářnost lidského života, kterou je „rozpolcení“ lidstva na dvě kategorie jedinců, je mýtus statický. Promítá na platónském nebi skutečnost tak, jak byla poznána zkušeností nebo na základě zkušenosti proměněna v pojmy. Místo faktu, hodnoty, významu, poznatku, empirického zákona vyzdvihl transcendentní Ideu, bezčasovou, neměnitelnou, nutnou. Tato Idea se vymyká každému popření, protože je postavena mimo danou skutečnost. Je nadána absolutní pravdivostí. A tak mytická myšlenka proti rozptýlené, nahodilé a mnohotvárné existenci žen klade Věčné Ženství, jediné a pevně určené. Mluví-li chování a jednání žen z masa a krve proti definici, která byla pro Věčné Ženství stanovena, jsou v nepravdu ženy. Neříká se pak, že Ženství je abstrakce, nýbrž že ženy nejsou ženské. Co říká zkušenost, to je proti mýtu bezmocné. A přece v ní má mýtus do určité míry své kořeny. Tak je například jisté, že žena je jiná než muž. Tato odlišnost se konkrétně pocituje v touze, v objetí, v lásce; avšak skutečný vztah je vztah vzájemnosti a ten

³⁰ Výrazný je případ Stendhalův

pak plodí opravdová dramata: v erotismu, v lásce, v přátelství, které se střídají se zklamáním, nenávistí a soupeřstvím, je tento vztah zápasem dvou vědomí, z nichž každé chce být podstatné; je uznáním svobod, jež se vzájemně potvrzují, je neznatelným přechodem od nepřátelství ke spoluvině. Předpokládat Ženu znamená předpokládat absolutní Druhé, bez vzájemnosti, které proti vši zkušenosti popírá, že je subjektem, někým podobným.

V konkrétní skutečnosti se ženy projevují v rozmanitých podobách. Ale všechny mýty o ženě tvrdí, že ji shrnují celou, a každá žena chce být jediná: důsledkem toho je, že existuje celé množství vzájemně neslučitelných mýtů a že muži stále bezradně stojí před podivnými nesrovnalostmi ideje Ženství. Poněvadž se každá žena nějak podílí na mnohosti těchto pravzorů, z nichž každý tvrdí, že vyjadřuje její jedinou Pravdu, zmocňuje se mužů před jejich družkami dávný údiv sofistů, kterým nešlo do hlavy, že člověk může být i plavovlasý i tmavovlasý. Snaha po absolutizování se projevuje už v představách společenských: vzájemné vztahy se snadno ustávají v třídy, funkce v typy, tak jako se v dětské představivosti vztahy proměňují ve věci. Například v patriarchální společnosti, soustředěné na zachování rodového majetku, nutně existují vedle jedinců, kteří udržují a dále předávají statky, také muži a ženy, kteří je vlastníkům vyrvou a dají je do oběhu: pokud jsou to muži — dobrodruzi, podvodníci, zloději, spekulanti — společnost je šmahem odsuzuje; avšak ženy, vyzbrojeny svou erotickou přitažlivostí, mohou klidně svést mladíky a dokonce i otce rodin k promarnění rodinného jmění, a nepokládá se to za přestupek proti zákonům. To, že si přivlastní jejich jmění nebo uchvátí jejich dědictví, se sice považuje za neblahou činnost a ženám, které si tak počínají, se říká „špatné ženy“, ale ony zase naopak u jiného krbu — u krbu svého otce, svých bratrů, manžela nebo milence — mohou mít podobu spásného anděla. Kurtizána, která vydírá bohaté finančníky, bývá mecenáškou malířů a spisovatelů. Z konkrétní zkušenosti lze snadno pochopit dvojakost osobnosti Aspasiie nebo Madame de Pompadour. Ale budeme-li stavět na předpokladu, že žena je Kudlanka nábožná, Mandragora, Dé-

mon, budeme zmateni, objevíme-li v ní také Múzu, Bohyni, Matku a Beatrici.

Protože kolektivní představy a také společenské typy se obvykle určují dvojicemi protichůdných znaků, bude se dvojakost jevit jako podstatná vlastnost Věčného Ženství. Protikladem matky-světice je krutá macecha, protikladem andělské panny zvrhlá děvka. A jednou se bude říkat, že Matka je tolik co Život, jindy že je toliko Smrt, že panna je čistá duševnost, anebo zase tělo upsané dábłu.

Zřejmě to není skutečnost, co diktuje společnosti nebo jednotlivci jejich volbu mezi opačnými principy jednoty. V každé době a v každém případě se společnost i jednotlivci rozhodují podle svých potřeb. Často promítají do přijatého mýtu instituce a hodnoty, na nichž lpí. Tak například paternalismus, který chce mít ženu u rodinného krbu, definuje ji jako cit, niternost, imanenci; ve skutečnosti každá bytost je zároveň imanence i transcendence; když jí však nedáme žádný cíl nebo když jí zabráníme cíle dosáhnout, když jí připravíme o vítězství, její transcendence se zničotněna ztratí v minulosti, upadne zpět do imanence; to je úděl, k němuž odsuzuje ženu patriarchát; ale to naprosto neznamená, že by to bylo jejím posláním, tak jako otroctví není posláním otroka. Vývoj této mytologie vidíme jasně u Augusta Comta. Ztotožnit Ženu s tím Druhým znamená zaručit muži naprostá práva na její oddanost a ženě uložit kategorický příkaz být mu povinována.

Mýtus nesmíme směšovat s pojetím významu. Význam je objektu imanentní, vědomí jej odhaluje v živoucí zkušenosti. Mýtus naproti tomu je transcendentní Ideá, která uniká každému postižení vědomím. Když Michel Leiris ve svém *L'Age d'homme* (Mužný věk) popisuje jak vidí ženské orgány, předává nám významy a nevytváří žádný mýtus. Okouzlení ženským tělem, nechť k menstruační krvi, to jsou zážitky konkrétní skutečnosti. Není nic mytického ve zkušenosti, která objevuje rozkošné vlastnosti ženského těla, a neupadá do mýtu ten, kdo se pokouší je vyjádřit přirovnáním ke květině nebo drahokamu. Ale říkat, že Žena je Tělo, že Tělo je Noc a Smrt, nebo že Žena je nádherná Vesmíru, to znamená opouštět pozemskou pravdu a ulétat k prázdnému nebi.

Vždyť muž je pro ženu také tělo; a žena není jen tělesný objekt; tělo nabývá pro každého a v každé zkušenosti zvláštního významu. Stejně je úplně pravda, že žena je — jako muž — bytost zakořeněná v přírodě; je více než muž podrobena rodu, její živočišnost je zřejmější. Ale v ní jako v něm je daná skutečnost přijímána existencí, ona také patří k lidské říši. Dělat z ní pouhou Přírodu je prostě zaujatost.

Sotvakterý mýtus může být výhodnější než mýtus panské kasty: ospravedlňuje všechna její privilegia a dává jí i právo jich zneužívat. Muži nemusí myslet na to, aby ulevili ženám v jejich strastech a potížích, které jsou jejich fyziologickým údělem, protože „tak to chtěla Příroda“.³¹ A vezmou si to za záminku, aby ubohost životních podmínek ženy ještě zhoršili, například aby jí odírali jakékoli právo na pohlavní rozkoš nebo aby ji zapráhli do práce jako dobytek.

Žádný z těchto mýtů není tak zakořeněn v mužských srdcích jako mýtus o ženské „záhadnosti“. Přináší s sebou mnoho výhod. Především umožňuje snadno vysvětlit všechno, co se zdá nevysvětlitelné: muž, který ženě „nerozumí“, je šťasten, že svou subjektivní neschopnost může převrátit v její objektivní nepřístupnost; místo aby přiznal svou nevědomost, uznává mimo sebe přítomnost jakési záhady a má alibi, které lichotí jeho lenosti i jeho ješitnosti. Zamilované srdce se tak vyhne mnohemu rozčarování: je-li chování jeho milované plné rozmarů a její řeč hloupě, omlouvá ji záhadností. A konečně díky této záhadnosti se ustaluje onen negativní poměr, který se zdál Kierkegaardovi daleko přijatelnější než jakýkoli postoj pozitivní; tváří v tvář živé záhadě zůstává člověk sám: sám se svými sny, se svými nadějami a obavami, se svou láskou i ješitností; tato subjektivní hra, která může dospět od neřesti až k mystickému vytržení, je pro mnohé váblivější zkušeností než opravdový vztah

³¹ Srv. Balzac, *Fyzilogie manželství*: „Nikterak se neznepokojte jejím reptáním, jejími nářky a bolestmi; *příroda ji udělala pro naši potřebu* a takovou, aby snášela vše: děti, trápení, rány a mužovou zlobu. Neobviňujte se z tvrdosti. V zákonících všech národů, kterým se říká civilizované, napsal muž zákony, které řídí osud žen, pod krvavým heslem: *Vae victis!* Běda poraženým!“

k lidské bytosti. Na jakých základech tedy spočívá tato tak výhodná iluze?

V jistém smyslu je pravda, že žena je tajuplná, „tajuplná jako celý svět“, jak říká Maeterlinck. Každý je subjektem jen sám pro sebe; každý může ve své imanenci pochopit jen sebe samého: z tohoto hlediska je druhý vždycky záhadou. V očích mužů neprůhlednost toho „sám pro sebe“ je mnohem výraznější u toho druhého, který je ženského rodu; žádným vcítěním nemohou proniknout zvláštní zkušenosti ženy; navždy je jejich chápání nepřístupná její milostná rozkoš, menstruační potíže, porodní bolesti. Ve skutečnosti je tato záhadnost vzájemná: také muž jakožto druhý, druhý rodu mužského, chová v srdci přítomnost uzavřenou do sebe a pro ženu neproniknutelnou; žena neví, co je mužský erotismus. Ale podle všeobecného pravidla jsou, jak jsme konstatovali, kategorie, v nichž muži pohlížejí na svět, stanoveny z *jejich hlediska a jako absolutní*: zde stejně jako všude jinde muži neuznávají vzájemnost. Žena je záhadou pro muže, a proto je považována za záhadu vůbec.

Po pravdě řečeno, její situace ji zvlášť uzpůsobuje k tomu, aby se o ní uvažovalo v této podobě. Její fyziologický úděl je velmi složitý; ona sama jej prožívá jako cizí historii; její tělo pro ni není jasným výrazem jí samé; cítí se v něm odcizena; pouto, které v každém jedinci svazuje život fyziologický s životem fyzickým, nebo lépe řečeno vztah existující mezi danou podobou jedince a nenuceností, s níž ji na sebe bere, je nejobtížnější záhadou lidského bytí a u ženy vystupuje svrchovaně znepokojivým způsobem.

Ale to, čemu se říká záhada, není subjektivní osamocenost vědomí, ani to nejsou taje organického života. Svůj pravý smysl dostává to slovo v rovině sdělování: neznamená pouhé mlčení, noc, nepřítomnost; je samo v sobě koktající přítomností, která se nedokáže vyslovit. Říkat, že žena je záhada, neznamená, že mlčí, nýbrž že její řeč není slyšena; je tu, ale skryta pod závoji; existuje za těmi neurčitými příznaky. Kdo to vlastně je? anděl? démon? inspirace? komediantka? Dá se předpokládat, že odpověď na tyto otázky buď vůbec nenajdeme, nebo spíše že žádná nebude přesná, protože ženina

bytosť je v samém základě postižena dvojakostí. Ve svém nitru je žena sama pro sebe nedefinovatelná: je to *sfinx*.

A skutečně by také byla na rozpacích, kdyby měla rozhodnout, *kdo je*. Na tu otázku není odpověď. Není to však proto, že by ta skrytá pravda byla příliš neurčitá, aby se dala postihnout: spíše proto, že pravda v této oblasti vůbec není. Kdo existuje, *není* ničím jiným než tím, *co dělá*. Možnost nepřesahuje skutečnost, podstata nepřechází existenci. Lidská bytosť ve své čiré subjektivitě *není nic*. Měříme ji jejími činy. Tak o venkovance můžeme říci, že je dobrá nebo špatná hospodyně, o herečce, že má nebo nemá talent: ale nazíráme-li ženu v její imanentní přítomnosti, nemůžeme o ní říci na-prosto *nic*, vymyká se každému určení. A přitom v milostných nebo v manželských vztazích, v každém vztahu, kde žena je vazalkou, tou druhou, je vždy pojímána právě ve své imanenci. Je pozoruhodné, že kamarádka, kolegyně, společnice nejsou záhadné; a naopak je-li vazalem muž, stojí-li například proti staršímu či bohatšímu muži či ženě mladý hoch jako nepodstatný objekt, je i on obestřen tajemností. A tím se dostáváme k základu ženské záhadnosti — který je řádu hospodářského. Ani cit *není nic*. „V citové oblasti se skutečnost nerozlišuje od pomyslného,“ píše Gide. „Stačí si myslet si, že milujeme, a milujeme skutečně, a stejně tak řekneme-li, že se domníváme, že milujeme, stačí to k tomu, že hned milujeme o něco méně...“ Pomyslné lze rozlišovat od skutečného pouze podle chování. Muž má na tomto světě privilegované postavení, a je tedy s to svou lásku aktivně projevovat. Velmi často ženu vydržuje nebo jí aspoň pomáhá; když si ji vezme, dává jí společenské postavení; zahrnuje ji dárky; jeho společenská a hospodářská nezávislost mu umožňuje iniciativu a vynalézat: když byl pan Norpois odloučen od slečny de Villeparisissově, cestoval i čtyřladvacet hodin, jen aby s ní mohl chvíli pobýt. Velmi často je muž zaměstnán, zatímco žena nemá co dělat: on jí *dává* čas, který s ní tráví; ona jej přijímá: s radostí, vášnivě, nebo jen proto, aby se zabavila? Přijímá manželovo dobrodíní z lásky, nebo ze ziskuchtivosti? Má ráda manžela, nebo manželství? Ovšem i důkazy, které dává muž, jsou dvojnásobné: dává jí dárek z lásky, nebo ze soucitu? Avšak zatímco

ženě sňatek s mužem obvykle přináší mnoho výhod, pro muže je sňatek se ženou výhodný pouze tou měrou, jak ji miluje. Proto podle jeho celkového chování můžeme alespoň přibližně ohodnotit stupeň jeho náklonnosti. Ale žena nemá žádnou míru, podle níž by prozkoumala vlastní srdce; podle nálady zaujímá k svým citům různá stanoviska, a pokud je ve svých citech pasívní, nebude žádný výklad pravdivější než kterýkoli jiný. V těch dosti vzácných případech, kdy společenská a hospodářská privilegia má žena, přechází záhadnost na druhou stranu: to ukazuje, že záhadnost není nezbytně spojena s *tímto* nebo s druhým pohlavím, nýbrž je navozena situací. Pro velmi mnoho žen jsou cesty k transcendenci zataraseny: protože *nic nedělají, neudělají nic ani ze sebe*. Do nekonečna se dohadují, čím by se *byly mohly* stát, což je přivádí k otázce, čím *jsou*. A to je marná otázka. Jestliže se muži nedaří odhalit tuto skrytou podstatu, znamená to prostě, že neexistuje. Žena je odkázána žít na okraji světa, nemůže se tedy tímto světem objektivně určit a její záhadnost je jen prázdnota.

Stává se také, že žena — stejně jako všechny utlačované bytosti — vědomě a záměrně skrývá svou objektivní podobu; otrok, sluha, domorodec, všichni, kdož jsou závislí na svém pánu, naučili se přijímat jeho rozměry s neměnným úsměvem nebo záhadnou netečností; své skutečné city, svůj skutečný postoj pečlivě skrývají. Také ženu od dívčích let učí, jak se má mužům lhát, jak je klamat a dělat si z nich blázny. Ona k nim přistupuje s vypůjčenou tvář, je opatrná, pokrytecká, hraje s nimi komedii.

Ale ženská záhadnost, jak ji vyslovuje mytická myšlenka, je skutečnost mnohem hlubší. Vpravdě je už bezprostředně zahrnuta v mytologii absolutně Druhého. Připustíme-li, že i nepodstatné vědomí je prosvítající subjektivitou, schopnou používat *Cogito*, připouštíme také, že je vskutku svrchované a že se obrací v podstatné; aby se vzájemnost ukázala zcela nemožnou, musilo by to Druhé být druhé i pro sebe, sama jeho subjektivita by musila být stížena odlišností; takové vědomí, které by bylo odcizeno už jako vědomí, v čisté imanentní přítomnosti, by zřejmě bylo záhadou. Bylo by záhadou o sobě už proto, že by bylo záhadou pro sebe. Bylo by absolutní

záhadou. Tak za tajemností, kterou vytváří jejich přetvářka, existuje záhada Černého a Žlutého, pokud jsou nazíráni absolutně jako to nepodstatné Druhé. Musíme podotknout, že americký občan, jenž průměrného Evropana značně přivádí z míry, není jím nikterak považován za „záhadného“: říkáme skromněji, že mu nerozumíme. Také žena často „nerozumí“ muži, ale mužská záhadnost neexistuje. Bohatá Amerika a muž vystupují totiž v roli pána, kdežto záhadnost je vlastností otroka.

V tomto soumraku nepoctivosti můžeme ovšem pouze snít o kladné skutečnosti záhady; rozplývá se jako některé nehluboké halucinace, jakmile se ji pokusíme zachytit. Spisovatel vždycky ztroskotá, když chce líčit „záhadné“ ženy; ty se mohou zdát zvláštní a hádankovité jen na začátku románu; nezůstane-li však příběh nedokončen, vydají nakonec svá tajemství a jsou to pak docela skloubené a průhledné osoby. Například hrdina knih Petra Cheyneyho nevychází z údivu nad nepředvídatelnými rozmary žen: nikdy nelze uhodnout, jak se budou chovat, matou všechny předpoklady; ale jakmile čtenář odhalí pohnutky jejich činů, vypadají jako velmi prosté mechanismy: tahle je špiónka, tamta zlodějka; ať je zápleтка jakkoli obratná, vždycky je k ní klíč, a nemůže tomu být jinak, i když má autor tolik nadání a představivosti, kolik si jen můžeme přát. Záhada je vždycky jen kouzlo, které se rozplyne, jakmile se je pokusíme zachytit.

A tak vidíme, že mýtus je do značné míry vysvětlen tím, k čemu lidem slouží. Mýtus ženy je přepych. Může se objevit teprve tehdy, když člověk unikne naléhavému tlaku svých potřeb; čím konkrétnější jsou vztahy prožívány, tím méně bývají idealizovány. Staroegyptský feláh, kočovný beduín, středověký řemeslník a i dnešní dělník mají při své práci a chudobě k určité ženě, která je jejich družkou, vztahy příliš konkrétní, aby ji mohl zdobit blahou nebo neblahou svatozáří. Právě období a třídy, které měly čas na snění, postavily ty černé a bělostné sochy ženství; ovšem přepych je také k užítku: ony sny byly nutně vedeny určitým zájmem. Jistěže většina mýtů má původ ve spontánním postoji člověka k jeho vlastní existenci a k světu, který naň doléhá: ale překročení zkušeností směrem k transcendentní ideji

bylo vědomým a záměrným dílem patriarchální společnosti, která v něm sledovala své ospravedlnění; pomocí mýtů vtiskla jednotlivcům své zákony a mravy obrazným a smyslům přístupným způsobem; právě v mytické podobě se kolektivní příkaz dostal do každého vědomí. Vlivem náboženství, tradic, jazyka, pohádek, písní, filmu pronikly mýty k existencím nejtvrději zotročeným hmotnými skutečnostmi. Každý z nich může načerpat sublimací svých skromných zkušeností: klame-li ho milovaná žena, prohlásí, že to básní její pohlaví; je-li posedlý myšlenkou na svou mužskou nemohoucnost, proměňuje se žena v Kudlanku nábožnou; nachází-li potěšení ve společnosti své ženy, je to Harmonie, Spočinutí, Země živitelka. Touha po laciné věčnosti, po kapesním vydání absolutna, s níž se setkáváme u většiny lidí, dochází uspokojení v mýtu. Každé nejmenší vzrušení anebo nesnáze se stávají odrazem bezčasové ideje a tato iluze příjemně lichotí lidské ješitnosti.

Mýtus je jedna z pastí falešné objektivity, do nichž se nechá chytit i vážný duch. I tady jde opět o to nahradit prožitou zkušenost a jí požadovaný a svobodný úsudek strnulou modlou. Namísto skutečného vztahu k samostatně existující bytosti staví mýtus Ženy nehybnou kontemplaci přeludu. „Přeludi! Zabít je, když je nelze uchvátit; anebo jim dát jistotu, poučit je, aby už ze sebe nedělaly klenoty, udělat z nich opravdu družky nám rovné, důvěrné přítelkyně, společnice na této zemi, jinak je oblékat, ustříhnout jim vlasy, všechno jim povědět...“ volá Laforgue. Muž by nic neztratil, kdyby přestal přestrojovat ženu v symbol, spíše naopak. Jsou-li sny kolektivní a řízené, jsou-li to klíše, jsou proti živoucí skutečnosti velmi chudé a jednotvárné. Pro opravdového snílka, pro básníka je skutečnost daleko vydatnějším pramenem než pokřivené zázračno. Feudální dvořanství, galantní 19. století, to nejsou období, která by ženu upřímně ctěla a milovala: upřímný vztah k ní mělo například 18. století, kdy muži viděli v ženách své bližní. Tehdy se objevují ženy skutečně románové: postaví si přečíst *Nebezpečné známosti* (Les Liaisons dangereuses), *Červený a černý* (Le Rouge et le Noir), *Sbahem, armádo* (A Farewell to Arms), abychom si to uvědomili. Hrdinky Laclosovy, Stendhalovy, Hemingwayovy

nejsou nijak záhadné a nejsou proto méně jímavé. Uznat v ženě lidskou bytost neznamená ochudit mužskou zkušenost, která by nic neztratila na rozmanitosti, bohatství a intenzitě, kdyby vyšla ze své subjektivity. Zavrhnout mýty neznamená zničit dramatické vztahy mezi pohlavími, neznamená to popřít významy, které se muži opravdu objevují prostřednictvím ženské skutečnosti; neznamená to potlačit poezii, lásku, dobrodružství, štěstí a sen: znamená to jen požadovat, aby jednání, city a vášně byly založeny na pravdě.³²

„Žena je na vymření. Kde jsou ženy? Dnešní ženy už nejsou ženy“ — viděli jsme, jaký je smysl těchto tajuplných sloganů. V očích mužů — i celé legie žen, které se dívají jejich očima — nestačí mít tělo ženy ani vzít na sebe čistě ženský úděl milenky či matky, aby žena byla „pravou ženou“, vždyť prostřednictvím sexuality a mateřstvím může se subjekt hlásit o svou samostatnost; „pravá žena“ je ta, která sama sebe pochopí jako tu Druhou. Dvojakost v postoji dnešních mužů vyvolává u ženy bolestnou rozpolcenost; muži do značné míry uznávají, že žena je jím podobná, že je jím rovna, a přece dosud požadují, aby zůstala nepodstatnou. S tímto dvojitým údělem se žena nemůže vyrovnat; váhá mezi jedním a druhým, není doopravdy smířena s žádným z nich a z toho plyne u ní nedostatek rovnováhy. U muže není mezi veřejným a soukromým životem žádná propast. Čím více utvrzuje svou vládu nad světem činností a prací, tím se zdá mužnějším; lidské a vitální hodnoty v něm splývají. Avšak u ženy jsou její osobní úspěchy v rozporu s jejím ženským, protože na „pravé ženě“ se požaduje, aby byla objektem, aby byla ta Druhá. Je docela možné, že se v tomto směru mužská citlivost i sama sexualita mění. Už se zrodila nová estetika. Móda plochých hrudí a hubených boků — ženy eféba — netrvala dlouho, avšak návrat ke kyprému ideálu minulých století se dosud neprojevil. Žádá se, aby ženské

³² Laforgue také o ženě říká: „Poněvadž jsme ji ponechali v otroctví, v lenosti, poněvadž jsme ji nedali jiné zaměstnání a jinou zbraň než její pohlaví, hypertrofovala a stala se Ženstvím... je na světě pro nás. Dobrá! To všechno je falešné... Hráli jsme si s ní dosud jako s panenkou. Už to trvá příliš dlouho!“

tělo bylo plné, avšak s mírou, má být štíhlé a nezatížené tukem, svalnaté, pružné, pevné a má naznačovat transcendenci; namísto dřívější bělí skleníkové květiny se dává přednost tělu, které bylo vystaveno slunci a je ožehnuto jako dělníkova hrud. Ženský oblek se stal praktickým, nedělá však z ženy bytost bezpohlavní. Naopak, v krátkých sukních se uplatňují mnohem více než dříve lýtka i stehna. Práce nemusí ženu zbavovat erotické přitažlivosti. Chápat ženu jako společenskou bytost a zároveň jako tělesnou kořist, to může být dokonce dráždivé: na sérii nedávno vyšlých Peynetových kreseb³³ jsme viděli, jak mladý ženich opustil svou nevěstu, protože ho okouzila hezká úřednice, která měla provést svatební obřad. Možnost, že by žena vykonávala „mužskou službu“ a zároveň byla i žádoucí, byla dlouho předmětem většinou dost obhroublých vtipů; ale pohoršení a posměch se pomalu vytratily a zdá se, že se rodí nová forma erotismu: snad zplodí zase nové mýty.

Jisté je, že je dnes pro ženu velmi těžké zaujmout postavení svébytného jedince a naplňovat přitom svůj ženský úděl; zde je pramen těch neobratností a nesnází, které způsobují, že se o ženách někdy mluví jako o „ztraceném pohlaví“. Bezpochyby je mnohem pohodlnější snášet slepé otroctví než usilovat o osvobození: mrtví jsou také lépe smířeni se zemí než živí. Rozhodně však už návrat k minulosti není možný a není ani žádoucí. Musíme tedy doufat, že i muži dokážou ze své strany přijmout bez rezervy situaci, která se poněkud vytváří; teprve potom bude žena schopna žít bez rozpolcenosti. A potom se snad také splní přání Laforguovo: „Ó, děvčata, kdypak budete našimi bratry, našimi důvěrnými bratříčky, bez jakékoli postranní myšlenky na vykořisťování? Kdy si opravdu upřímně podáme ruce?“ Pak teprve „Meluzína, už zbavená tíže osudovosti, kterou na ni uvalil muž, Meluzína osvobozená...“ konečně dostane „svou lidskou základnu“³⁴. Plně lidskou bytostí se stane teprve, „až bude zlomena její nekonečná poroba, až bude žít pro sebe a sebou, až jí muž — až dosud nepřátelský — dá konečně svobodu“.³⁵

³³ V listopadu 1948.

³⁴ Breton, *Arcane* 17.

³⁵ Rimbaud, *Dopis P. Demenymu* 15. května 1872.

Francouzský zákoník už mezi povinnosti manželky nezařazuje poslušnost a každá občanka se stala voličkou; tyto občanské svobody zůstávají abstraktní, pokud nejdou ruku v ruce s hospodářskou samostatností; žena vydržovaná — ať je to manželka nebo kurtizána — není ještě osvobozena od muže tím, že má v rukou volební lístek; soudobá morálka má pro ni méně donucovacích předpisů, ale toto negativní uvolnění nikterak nezměnilo její situaci. Zůstává dál ve svém postavení vazalky. Teprve prací žena do jisté míry zkrátila a někdy i překročila vzdálenost, která ji dělila od muže; jenom práce jí může zajistit konkrétní svobodu. Jakmile přestane být příživnicí, zhrouť se celý systém založený na její závislosti; mezi ní a světem už není potřebí mužského prostředníka. Prokletí, které leží na ženě vazalce, je právě v tom, že je jí dovoleno nic nedělat: pak se vyčerpává v nemožné snaze najít své bytí v narcismu, v lásce, v náboženství; jakmile je produktivní, aktivní, nabývá opět své transcendence; ve svých osobních plánech se projevuje jako konkrétní subjekt; v poměru k cíli, za kterým jde, k penězům a k právům, jichž nabývá, má vlastní odpovědnost. Mnohé ženy jsou si vědomy těchto výhod, a to i ty, jež vykonávají nejskromnější zaměstnání. Slyšela jsem, jak uklízečka, která umývala chodbu ve velkém hotelu, říká: „Nikdy jsem nic od nikoho nechtěla. Dokázala jsem všechno sama.“ Byla pyšná na svou soběstačnost jako nějaký Rockefeller. Ale přece jen si nesmíme myslet, že by prosté spojení hlasovacího práva a zaměstnání bylo pro ženu úplným a dokonalým osvobozením; práce dnes neznamená svobodu. Pouze ve světě socialistickém si žena zajišťuje svobodu, když přijímá práci. Většina pracujících je dnes vykořisťována. Na

druhé straně pak společenská struktura nebyla nikterak hluboce dotčena nebo změněna vývojem postavení ženy. Svět, který odjakživa patřil mužům, zachovává si dosud tu tvárnost, kterou mu oni dali. Nesmíme ztrácet ze zřetele skutečnosti, které ukazují složitost otázky ženské práce. Nedávno jedna významná dáma solidních názorů udělala anketu mezi dělnicemi z Renaultovy továrny. Tvrdí, že dělnice by raději byly v domácnosti než pracovaly v továrně. Dospívají ovšem k hospodářské nezávislosti v rámci třídy hospodářsky utlačované a mimoto je práce v továrně většinou nezbavuje práce v domácnosti. Kdybychom jim nabídli, aby si vybraly mezi čtyřiceti hodinami týdně práce v továrně *nebo* v domácnosti, bezpochyby bychom dostali docela jiné odpovědi. A možná, že by také docela radostně přijaly i tuto kumulaci práce, kdyby se jako dělnice zařadily do světa, který by byl jejich světem a jehož budování by se mohly účastnit s radostí a pýchou. Ale v naší době se většina pracujících žen nikterak nevymyká z tradičního ženského světa, a to vůbec nemluvíme o venkovankách; nedostává se jim od společnosti ani od manžela té pomoci, která je pro ně nezbytná, aby se konkrétně staly rovnými mužům. Pouze ty, které mají nějakou politickou víru, které pracují v odborech, které mají důvěru v budoucnost, mohou přikládat nevďěčné každodenní námaze etický smysl; ale pokud ženy nemají volný čas a pokud se nezbaví tradičního útlaču, je docela přirozené, že se u nich politický a sociální smysl začíná teprve vyvíjet. Je potom samozřejmé, že přijímají bez nadšení břemeno své práce, když se jim v náhradu nedostává žádných mravních nebo společenských výhod, které by jim mohly tuto novou újmu na svobodě vynahradiť. Je potom také pochopitelné, že midinetka, úřednice, sekretářka se nechtějí vzdát mužské opory a podpory. Řekla jsem už, že existence privilegované kasty, do níž se žena může dostat anebo v ní zůstat prostě jen tím, že dá své tělo, je pro mladou ženu skoro neodolatelným pokušením; tak se stává, že je vydána galantním přehodům už prostě proto, že ženské mzdy jsou minimální a životní standard společnosti od ní vyžaduje příliš mnoho. Pokud se spokojí s tím, co vydělává, zůstává pouze páriou: špatně bydlí, nemůže se dobře oblékat, všechny radosti, a dokonce

I láska jsou jí odepřeny. Ctnostní lidé jí kážou akestismus a ve skutečnosti je její strava často tak přísná jako výživa karmelitánky; jenomže všechny ženy nemohou milovat Boha tak silně, aby se všeho vzdaly. Chtějí se líbit mužům, aby naplnily svůj ženský život. A tak nakonec ženě nezbyvá, než aby se dala podporovat. A toho cynicky využívá zaměstnavatel, který jí dává hladovou mzdu. Někdy jí taková podpora nebo pomoc umožní, aby zlepšila svou hmotnou pozici a dosáhla skutečné nezávislosti; někdy naopak odejde ze zaměstnání a dá se prostě vydržovat. Obvykle však je to střídavé; od svého milence se odpoutává práci, a práci uniká díky milenci; ale podléhá tak zároveň dvojímu zotročení: zotročení zaměstnáním a mužskou „ochranou“. Pro vdanou ženu představuje mzda obvykle pouze příspěvek; pro vydržovanou ženu, to znamená tu, která „se dává podporovat“, je mužská pomoc nepodstatná; ale ani jedna ani druhá svou osobní snahou nezískají úplnou nezávislost.

Přece však je dnes už dosti žen, které mají tu výhodu, že jim zaměstnání dává hospodářskou i společenskou nezávislost. Na ty se myslí, když se uvažuje o možnostech ženy a o její budoucnosti. Trebaže jsou dosud v menšině, je velmi zajímavé studovat zblízka jejich situaci; právě kvůli nim ještě stále trvají debaty mezi feministy a antifeministy. Antifeministé tvrdí, že dnešní emancipované ženy dosud nedokázaly ve světě nic důležitého a že na druhé straně těžko hledají vnitřní rovnováhu. Feministé zase výsledky přehánějí a nevidí zmatky, které kolem toho jsou. Po pravdě řečeno, nikdo nemá důvod, aby říkal, že se ženy daly špatnou cestou; nicméně je jisté, že v nových okolnostech nedosáhly klidu, že jsou teprve na polovině cesty. Žena, která se hospodářsky osvobodí od muže, nedostává se tím ještě do takové mravní, společenské a psychologické situace, která by se vyrovnala postavení muže. Způsob, jakým vstupuje do zaměstnání a jak se mu věnuje, závisí právě na kontextu založeném na celkové podobě jejího života. Když dívka dospěje, má za sebou docela jinou minulost než mladý muž; společnost se na ni dívá jinými očima než na něho, svět se jeví z docela jiné perspektivy. Je-li samostatná lidská bytost ženou, pak stojí před docela zvláštními problémy.

Výsady, které má muž a které jsou zřetelné už od jeho dětství, záleží v tom, že jeho poslání lidské bytosti neodporuje jeho mužskému údělu. Spojením řalu a transcendence dostává se mu výhody, že jeho společenské nebo duchovní úspěchy mu dávají mužský prestiž. Neří tu rozpor. Avšak chce-li žena naplnit své ženství, požaduje se od ní, aby se stala objektem a kořistí, to znamená, aby se vzdala nároků na důstojenství svrchovaného subjektu. Právě tento konflikt obzvlášť charakterizuje postavení osvobozené ženy. Nechce se dát uvěznit v úloze samičky, protože se nechce zmrzačit; ale odmítnout úděl svého pohlaví by znamenalo rovněž zmrzačení. Muž je pohlavní lidská bytost; žena nemůže být úplným jedincem a stát se rovnou mužů jinak, než zůstane-li rovněž pohlavní lidskou bytostí. Vzdát se svého ženství by znamenalo vzdát se části svého lidství. Mísogyni často vytýkali ženám pracujícím hlavou, že „na sebe nedbají“. Zároveň však jim kázali: chcete-li nám být rovny, přestaňte se malovat a přestaňte si lakovat nehty. Tato rada je nesmyslná. Právě proto, že idea ženství je uměle určena zvyky a módou, vnucuje se každé ženě zvenčí; může se vyvíjet pouze tak, že její předpisy se přiblíží předpisům, které platí pro muže: na plázcích jsou už dnes u žen kalhoty obvyklé. Na celé otázce to však nic nemění. Jedinec nemůže v tom směru jednat podle své vůle. Ta žena, která se nepodřídí požadavkům módy, požadavkům na svůj zevnějšek, se sexuálně znehodnocuje, a tím se znehodnocuje i společensky, protože společnost sexuální hodnoty uznává a dokonce na ně klade důraz. Když žena odmítne ženské znaky, nenabývá tím nikterak znaků mužských; žádné převlečení nedokáže z ní udělat muže: je to pouze travestie. Viděli jsme už, že i homosexualita představuje zvláštní lidský druh: neutrálnost je nemožná. Neexistuje žádný záporný pól, proti němuž by nestál jeho kladný protipól. Dospívající dívka se často domnívá, že jí stačí pouze nedbat konvencí; ale už tímto postojem se projevuje; vytváří novou situaci, která přináší určité důsledky, a ty bude muset na sebe vzít. Jakmile se někdo vymyká z rámce přijatého zákoníku, stává se vzbouřencem. Žena, která se výstředně obléká, lže, když tvrdí s nevinnou tváří, že dělá to, co se jí líbí: ona velmi dobře ví, že je to vý-

střednost, když člověk dělá to, co se líbí právě jen jemu. Žena, která nechce být výstřední, přizpůsobuje se naopak obecným pravidlům. Úlohu výzvy a boje si nelze zvolit s kladným účinkem, pokud to není záměrná činnost v zájmu celku; taková žena se přepočítá: mnohem více času a sil ztratí než ušetří. Žena, která nechce nikoho provokovat nebo urážet, která se nechce společensky znemožnit, má a musí žít jako žena podle okolností, jaké kolem ní jsou. Tak to chce často i její úspěch v povolání. Pro muže je takový konformismus zcela přirozený — pravidla a zvyky byly upraveny podle potřeb samostatného činného jedince — pro ženu, která je rovněž subjektem, aktivitou, to znamená vyrovnání se světem, který ji zasvětil pasivitě.

Je to otroctví tím těžší, že ženy, uzavřené v ženské sféře, ještě přehnalý její důležitost; udělaly z toalety a z domácnosti velmi nesnadné umění. Muž se vůbec nemusí starat o své šaty. Ty jsou pohodlné, přizpůsobené jeho aktivnímu životu, není nikterak třeba, aby byly zvlášť vybrané; jen taktak že patří k jeho osobnosti; nikdo také od něho neočekává, že je bude sám udržovat v pořádku: vždycky se najde nějaká žena, která dobrovolně nebo za odměnu na sebe tuto starost vezme. Žena však ví, že když se na ni lidé dívají, nedělají rozdíl mezi ní a jejím zjevem: podle své toalety je posuzována, ctěna, toaleta ji dokonce činí žádoucí. Její oděv byl původně určen k tomu, aby ji učinil nemohoucí, a nepevný zůstal dosud: punčochy se jí trhají, očka utíkají, blůzy a světlé šaty se snadno ušpiní, skládané sukně se pomáčkají; přitom většinu té škody musí napravit sama, v tom jí muž nepomůže a žena nerada zatěžuje svůj rozpočet pracemi, které si *může* udělat sama. Však víme, že trvalé ondulace, plisování, stuhý, nové šaty jsou dost drahé. Když se studentka nebo sekretářka navečer vrátí domů, vždycky má co dělat; spravit si punčochy, vyprat blůzu, přežehlit sukni. Žena, která dost vydělává, si tuto tvrdou robotu ušetří, ale od ní se zase požaduje větší elegance, a tak bude ztrácet čas běháním po nákupech a zkouškami u švadleny. Tradice ukládá ženě, samozřejmě i ženě svobodné, i určitou péči o prostředí. Nový úředník, který přijde do města, klidně bydlí v hotelu. Jeho kolegyně se však bude snažit udělat si nějaký „do-

mov“. Tento svůj domácí kout bude pečlivě udržovat, protože jí by se neodpustilo sebemenší zanedbání, které by u muže každý klidně omluvil jako samozřejmost. A není to pouze ohled na mínění lidí, co ji pobízí k tomu, aby věnovala tolik času a péče své kráse a domácímu prostředí; též sama pro sebe chce a přeje si zůstat skutečnou ženou. Může se jí podařit, aby v sobě našla zalíbení v přítomném i minulém čase, jen tím způsobem, že dá dohromady život, který si vytvořila, s tím, který jí připravila její matka, její dětské hry a sny jejího dospívání. Živila v sobě narcistické sny; proti mužské falcické pýše staví jako protiklad kult svého obrazu; chce se ukazovat, chce okouzlovat. Od matky a starších sester a družek má zálibu pro hnízdečko: samotářský koutek je prvotní forma jejího snu o nezávislosti; tu nechce zapřít ani tehdy, když došla k svobodě jinými cestami. A pokud se ještě cítí nedostatečně zajištěna v mužském světě, má tím spíše stále potřebu nějakého útočiště, symbolu toho vnitřního azylu, který si zvykla hledat sama v sobě. Protože je poslušná ženské tradice, bude leštit parkety, bude sama vařit, místo aby šla do hospody jako její kolega. Chce žít zároveň jako muž i jako žena: to ovšem zdvojuje její námahu a její únavu.

Chce zůstat plně ženou také proto, že chce i k druhému pohlaví přistoupit s nejvyššími možnými vyhlídkami. A nejobtížnější problémy se tu kladou v oblasti sexuální. Aby žena byla úplným jedincem, aby byla rovná muži, k tomu je třeba, aby měla stejný přístup k mužskému světu, jako má muž k světu žen, aby tedy měla přístup k tomu *druhému*; jenomže požadavky toho *druhého* nejsou v těchto dvou případech souměrné. Když žena získá jmění nebo proslulost, zdá se to vlastností imanentní a může to zvýšit její sexuální přitažlivost; avšak skutečnost, že v tom případě je samostatnou aktivitou, odporuje jejímu ženskému, a ona to ví. Nezávislá žena — a především intelektuálka, která svou situaci promýšlí — bude jako žena trpět komplexem méněcennosti; nemá dost volného času, aby věnovala své kráse tolik a tak pozornou péči, jako jí věnuje koketka, jejíž jedinou starostí je být sváděná a svádět; nebudou jí nic platné rady odborníků, v oblasti elegance zůstane pouze ochotnicí; ženský půvab vyžaduje, aby transcendence,

degradovaná do imanence, se jevila pouze jako přejemné tělesné pulsování; žena musí být spontánně nabídnutou kořistí: intelektuálka ví, že se dává, ale ví také, že je vědomým subjektem: a vůli není možno zastřít nebo zabít svůj pohled a proměnit své oči v kousek nebe, v odraz křišťálové vody; není možno zarazit najisto vzmach těla, které se vzpíná k světu, a proměnit je v sochu, kterou procházejí němé záchvěvy. Intelektuálka se o to bude pokoušet tím netrpělivěji a pečlivěji, že má strach, že se jí to nezdaří: ale právě tato vědomá snaha je stále ještě činnost, a proto se mýjí cíle. Dělá chyby podobné těm, které se vyskytují v klimakteriu: pokouší se zapřít svou mozkovou činnost, jako stárnoucí žena se pokouší zapřít svůj věk; obléká se jako dívka, navěsí na sebe květiny, mašle a křiklavé látky; přehání mladistvou a dětinskou mimiku. Dělá pošetilou, hopsá, šišlá, hraje si na rozmarnou, předstírá úžas atd. Podobá se hercům, kteří neprocítují dojetí, jež způsobuje uvolnění určitých svalů, a pak křečovitě stahují tyto svaly úsilím vůle, takže vyvolají dojem zcela opačný. A tak i žena intelektuálka, která si chce hrát na bezmocnou, vypadá křečovitě. Ona to také cítí a trápí ji to; na obličejí hrajícím nalivtu náhle přelétne záblesk příliš jasné inteligence a slibující rty jsou pojednou tenké a ostré. Taková žena se těžko dočká toho, že by se líbila, protože není tak samozřejmou otrokyní jako její sestřičky, které v sobě mají jen prostou touhu líbit se. Ať už je v ní jakkoli živá touha být svůdnou a svádět, nepronikla jí do morku kostí, jakmile cítí svou neobratnost, zlobí se na své zotročení; chce si to vynahradit a hraje hru mužskými zbraněmi: mluví, místo aby poslouchala, chlubí se jemnými myšlenkami a překvapujícími úsudky, diskutuje se svým partnerem, místo aby mu přisvědčovala, dokonce se pokouší ho překonat. Paní de Staël používala dost obratně obou metod a měla skvělé triumfy: málokdy se stalo, aby jí muž odolal, ale tento postoj bojovné výzvy, častý například u Američanek, muže spíše dráždí, než přemáhá; ovšem muži jej svým chováním sami vyvolávají. Kdyby dokázali mluvit místo otrokyně tvořící sobě rovného — jak ostatně činí ti z nich, kteří se sami zbavili útočnosti a komplexu méněcennosti — měly by ženy se svým ženstvím mnohem méně trápení; byly by přiro-

zenější a prostší a staly by se ženami bez tolikeré námahy, protože koneckonců ženy jsou.

Je fakt, že muži nové postavení ženy počínají brát na vědomí; a poněvadž se žena už necítí předem odsouzena, počíná si mnohem volněji: dnes už pracující žena nezanedbává tolik své ženství a neztrácí svou sexuální přitažlivost. Tento úspěch — který už znamená krok k rovnovaze — je víceméně ještě neúplný; pro ženu je stále ještě mnohem nesnadnější než pro muže vstoupit s jedincem druhého pohlaví v takový vztah, jaký si sama přeje. Její erotický a citový život se setkává s četnými překážkami. V tomto směru ovšem žena-vazalka nemá vlastně žádnou výhodu; sexuálně a citově je většina manželek i kurtizán radikálně ochuzena. U nezávislé ženy jsou tyto nesnáze zřejmější, protože si nezvolila rezignaci, nýbrž boj. Všechny živé problémy docházejí potom mlčenlivého rozřešení ve smrti. Žena, která se snaží žít, je tedy rozpolcenější a rozvrácenější než ta, která svou vůli a tužby předem pohřbila. Ale rozhodně nepřipustí, aby jí tu druhou dávali za příklad. Cítí se v nevýhodě pouze ve srovnání s mužem.

Žena, která se namáhá, která má odpovědnost, která zná tvrdost boje proti světu, potřebuje — stejně jako muž — nejen splnění svých tělesných tužeb, ale také uvolnění, rozptýlení, které přináší šťastná sexuální dobrodružství. Ale dosud existují společenské kruhy, kde jí tato svoboda není konkrétně přiznávána. Dovolí-li si něco takového, dává v sázku svou reputaci i kariéru. Příkladnějším se od ní požaduje pokrytectví, které se jí protiví a které jí tíží. Samozřejmě, čím více se společensky prosadila, tím spíše se přivírou oči; ale ve většině případů, a zejména na venkově, je velmi pečlivě střežena a přísně špehována. Dokonce ani v nejpříznivějších okolnostech — když není třeba mít strach před veřejným míněním — není její situace stejná jako situace muže. Tato rozdílnost má své kořeny v tradici a v problémech, které klade zvláštní povaha ženského erotismu.

Muž si může docela snadno dovolit milostný styk, který nemá zítřka, který jen jakžtakž utiší jeho tělo a dá mu duševní uvolnění. U žen je to jiné. Vyskytli se sice ženy — nebylo jich mnoho — které požadovaly, aby byly

otevřeny bordely pro ženy; v románu nazvaném *Číslo 17* navrhovala jedna žena, aby byly zřízeny domy, kde by si ženy mohly „sexuálně ulevit“ za pomoci jakýchsi taxi-boys.¹ Takové zařízení prý kdysi v San Francisku existovalo; jenomže tam chodila pouze děvčata z bordelů, která velmi bavilo, že si to mohou zaplatit, místo aby se platilo jím; jejich vydržovatelé dali dům zavřít. Takové řešení je utopické a málo žádoucí a mělo by pramalý úspěch; žena nedosáhne tak snadno „úlevy“ jako muž a většině žen by se taková situace zdála málo vhodná pro rozkošné odevzdání. V každém případě je jím dnes takové východisko odepřeno. A jiné řešení, sebrat na ulici partnera na jednu noc nebo na hodinu — i kdybychom připustili, že by silně temperamentní žena překonala všechny zábrany a odpor k něčemu takovému — to je pro ni mnohem nebezpečnější než pro muže. Riziko pohlavní nemoci je pro ni vážnější už proto, že všechna opatření, aby nedošlo k nákaze, musí učinit muž; a ať je žena jakkoli opatrná, nikdy nemůže s jistotou vyloučit možnost otěhotnění. Především však ve styku mezi dvěma sobě neznámými — ve styku, který je vždy na nejhrubší rovině — je důležitá právě rozdílnost tělesné síly. Muž se celkem nemá čeho obávat od ženy, kterou si přivede do bytu; stačí mu trochu bdělosti. Docela jinak je tomu s ženou, která si muže přivede k sobě. Slyšela jsem o dvou mladých ženách, které přišly do Paříže poznat „život“ a po velkém flámu si pozvaly na večeři dva pásky z Montmartru: ti je okradli, ztýrali a ještě jím hrozili vydíráním. Ještě příznačnější je případ asi čtyřicetileté rozvedené ženy, která musela tvrdě pracovat, aby uživila tři děti a staré rodiče. Byla ještě pěkná a půvabná, ale naprosto neměla čas na společenský život, na koketování a na nějakou tu svůdnou příhodu ve vši slušnosti, která by jí byla ostatně nudila. A přitom smyslově byla náročná; a měla za to, že stejně jako muž má právo své smysly utišit. Chodila tedy někdy večer po ulicích a vždy už to nějak zařídila a přivedla si

¹ Autorka — jistě tolik nevdá, že její jméno jsem zapomněla — dlouze vykládá, jak by měli být vycvičeni, aby uspokojili jakoukoli klientku, jaký způsob života by musili vést atd.

muže. Ale jednou v noci po jedné nebo dvou hodinách strávených v Buloňském lesíku nechtěl její milenec jen tak odejít, chtěl její jméno, adresu, chtěl se s ní zase setkat a bydlet s ní v domácnosti; když odmítala, surově ji ztloukl a opustil ji nanejdvůž ztýranou a vyděšenou. A připoutat k sobě milence, jako muž k sobě často připoutá milenku, to si mohou dovolit jen bohaté ženy. Jsou takové, které se spokojí s obchodem: zaplatí si muže a udělají si z něho nástroj, jehož mohou používat v pohrdavém odevzdání. Ale k tomu obvykle musí být dost staré, aby dokázaly tak drsně odloučit erotismus a cítění — však víme, že zejména v ženském dospívání je toto spojení zvlášť hluboké. Ani mnozí muži se nedovedou smířit s takovým rozdělením těla a vědomí. A většina žen by s něčím takovým vůbec nesouhlasila. Je v tom ostatně klam, na něž jsou ženy citlivější než muži: platící zákazník je také nástroj, jeho partner ho užívá k výdělku. Mužská pýcha zastírá muži dvojsmyslnost erotického dramatu; on obelhává sám sebe; žena však spíše cítí pokoření, je vnímavější a přitom také jasozřivější; ji by mohl zaslepit jen mnohem lstivější manévr. Koupit si muže, předpokládáme-li, že na to má, se jí většinou nebude zdát uspokojivé.

Většina žen — a stejně tak mužů — nehledá pouze utišení žádosti, chtějí si zároveň uchovat i důstojnost lidské bytosti. Když muž prožívá se ženou rozkoš a sám jí rozkoš dává, klade sebe jako jediný subjekt: je panovačný dobyvatel nebo šlechtitý dárce nebo obojí dohromady. Žena i v tom chce vzájemnost, potřebuje si ověřit, že i ona činí svého partnera služebníkem svého potěšení a že jej přitom obdarovává. Ať slibuje muži svou přízeň, ať spoléhá na jeho dvornost nebo v něm svým manévrováním probouzí žádost v pouhé její obecnosti, přesvědčuje ráda sama sebe, že jej takto zahrnuje svou štědrostí. Díky tomuto užitečnému přesvědčení může jej požádat, a necítí se tím ponížena, protože se domnívá, nebo aspoň předstírá, že jedná šlechtitně. Tak v *Osení* „dáma v bílém“, která touží po Filově něžnosti, říká mu povýšeně: „Já mám ráda pouze žebráky nebo vyhladovělé.“ Ve skutečnosti to obratně zařídí tak, aby se Fil stal prosebníkem. Colette pak říká: „Spěchala do toho těsného a temného království, kde si její pýcha

mohla namlouvat, že nářek je doznáním potřeby, a kde se takové žádostivé ženy opájejí iluzí štědrosti.“ Paní de Waresonová je právě typ těchto žen, které si vybírají milence mladé, nešťastné nebo v nízkém postavení, aby svým zálibám a přáním daly podobu šlechtnosti. Ale jsou také nebojácné ženy, které útočí na nejsilnější muže a s rozkoší je zahrnují svou přízní, i když ti jim povolili pouze ze zdvořilosti nebo z donucení.

A naopak, chce-li si žena, která se snaží polapit muže do svých tenat, namlouvat, že dává, obvykle zase ta, která se sama dává, chce tvrdit, že bere. „Já jsem žena, která si vezme, co chce,“ řekla mi jednoho dne mladá žurnalistka. Po pravdě si v takovém případě (nejde-li o znásilnění) nikdo toho druhého ve skutečnosti nebere; ale žena tu dvojnásob lže sama sobě. Neboť i když je muž často sveden vervou a útočností své partnerky, přece jen aktivně získává její souhlas. U ženy tomu tak není, leda ve výjimečných případech, jako je třeba paní de Staël. Žena nemůže dělat nic jiného než se nabízet. Většina mužů si totiž zárlivě střeží svou roli; oni sami chtějí probudit u ženy zvláštní vzrušení, a ne být pouze vybrání, aby ukojili její potřebu v její obecnosti. Cítí-li, že byli vybrání, mají zároveň pocit, že jsou vykořisťováni.² „Mám hrůzu z ženy, která má iniciativu.“ Když se žena nabízí příliš směle, muž uhýbá: jemu záleží na tom, aby dobýval. Žena si tedy může někoho vzít jen tak, že se stane kořistí: musí se stát pasivní věcí, příslibem, že se odevzdá, podrobí. Když v tom má úspěch, bude si myslit, že tuto magickou operaci provedla z vlastní vůle, a bude se opět cítit subjektem. Ale vydává se tím v nebezpečí, že jí muž pohrdne a ona se stane předmětem zbytečným. Proto bývá tak hluboce poražena, když muž její nabízení odmítne. Muž se také často rozhněvá, když se mu zdá, že byl oklamán; nicméně je to pro něho pouze nezdar a nic víc, kdežto žena dala svůj souhlas, že se stane pouze tělem ve stavu vzrušení, očekávání a příslibu. Mohla vyhrát pouze tak, že sama se ztratí: zůstává tedy ztracena. Aby takovou porážku vydržela, musí být buď docela slepá, nebo zase

² Ten pocit je protiváhou toho, který jsme viděli u děvčete. Jenže děvče se posléze se svým osudem smíří.

výjimečně jasnoživá. Ale i když její svádění je úspěšné, vítězství zůstává dvojsmyslné: podle obecného mínění je vždycky vítězem muž, neboť muž ženu má. Připouští se ovšem, že i ona může jít za svou žádostí jako muž, ale je kořistí své žádosti. Muž ve své individualitě ztělesňuje specifické síly, kdežto žena je otrokyní rodu.³ Ženu si všichni představují spíše jako čistou pasivitu, něco jako: „Fany, lehni si, autobus přece přes tebe nepojede.“ Je k dispozici, otevřená, je nástroj; bez odporu se oddává vzrušení, je okouzlena a očarována mužem, který si ji bere jako plod. Jindy se na ni dívají jako na odcizenou aktivitu: ďábel řádí v její děloze, čeká tam had, aby se nasytil mužským spermatem.

V žádném případě ji nechtějí uznávat jako bytost prostě svobodnou. Zejména ve Francii se tvrdohlavě zaměňuje žena svobodná a žena lehkých mravů, ačkoli „lehkost mravů“, při níž je nedostatek odporu a kontroly, je přímo nedostatkem, ba dokonce negací svobody. Feministická literatura se pokouší bojovat s tímto předsudkem: například Klára Malrauxová ve svém románu *Griseldis* (Griselda) zdůrazňuje, že její hrdinka nepodléhá okouzlení, nýbrž vykonává akt, který sama žádá. V Americe vidí v sexuální aktivitě ženy svobodu, což je jí velmi na prospěch. Ale ve Francii stíhají „takové ženy“ pohrdáním sami muži, kteří se těší jejich přízni, a to většinu žen ochromuje. Mají hrůzu z představ, které by vyvolaly, ze slov, k nimž by poskytly záminku.

I když žena nedbá na anonymní povídání, přece jen se při styku se svým partnerem dostává do určitých nesnází: vždyť on ztělesňuje veřejné mínění. Velmi často považuje lože za místo, kde musí prosadit svou agresivní nadřazenost. Chce si vzít, a nikoli dostat, nechce si nic vyměňovat, nýbrž prostě se zmocnit. Snaží se se přivlastnit si z ženy víc, než mu sama dává; vyžaduje, aby její souhlas byl porážkou, a něžná slova, jež žena šeptá, jsou pro něho přiznáním, které z ní vynutil; přizná-li žena svou rozkoš, uznává své otroctví. Když Klaudina chce dát Renaudovi najevo, že je ochotna se mu vzdát,

³ Ukázali jsme už, že na tomto mínění je něco pravdy. Ale nesouměrnost se neprojevuje právě ve chvíli žádosti, nýbrž v samé skutečnosti plození. V žádosti jsou muž i žena ve své přirozené funkci stejní.

on ji předběhne: znásilní ji v té chvíli, kdy se mu sama chtěla nabídnout. Přinutí ji nezavírat oči, aby v nich viděl svůj triumf. Také v knize *La Condition humaine* (Lidský úděl) autoritářský Ferral tvrdohlavě rozsvěcuje lampu, kterou Valérie naopak chce zhasnout. Pyšná a žádostivá žena přistupuje k muži jako k protivníkovi; je však pro tento zápas vyzbrojena mnohem méně než on; on má především tělesnou sílu a je pro něj snazší prosadit svou vůli; viděli jsme také, že napětí a aktivity jsou v souladu s jeho erotikou, kdežto žena, která se zřekne pasivity, zničí tím zároveň ono okouzlení, které vede k rozkoši; jakmile svým chováním a svými pohyby provádí hru sebevlády, nepocítí radostné vzrušení. U žen, které se nedovedou vzdát pýchy, dostává se pak větší nou frigidita. Je velmi málo milenců, kteří by milence dovolili, aby ukojila své autoritářské nebo sadistické sklony; a ještě méně je žen, které by taková mužská povolnost plně eroticky uspokojila.

Existuje cesta, která se pro ženu zdá mnohem méně trnitá: je to cesta mazochismu. Když ve dne člověk pracuje, zápasí, má odpovědnost a ledačco riskuje, je pro něho uvolněním, oddá-li se v noci mocným zálibám a rozmarům. Žena zamilovaná nebo nalvná se ve skutečnosti ráda učiní ničím pod tyranskou vůlí. Ale k tomu je třeba, aby se cítila skutečně ovládána. To není pro ženu, která denně žije mezi muži, nikterak snadné, těžko může věřit v bezpodmínečnou svrchovanost mužství. Vyprávěl mi o ženě, která sice nebyla vysloveně mazochistická, ale velmi „ženská“, to znamená, že hluboce prociťovala rozkoš z odevzdání v mužském náručí; od svého sedmnáctého roku měla několik manželů a více milenců, s nimiž prožila mnoho radostí. Později se stalo, že úspěšně vedla podnik, kde musela poroučet mužům, a stěžovala si pak, že se stala chladnou: blažené odevzdání se jí stalo nemožným, poněvadž si zvykla mužům poroučet a poněvadž jejich prestiž se v jejich očích rozplynul. Když žena začne pochybovat o nadřazenosti mužů, jejich náročnost pak jen zmenšuje úctu, kterou k nim mohla mít; chce-li muž v posteli být záměrně co nejdívovější mužským, tu sama skutečnost, že mužství hraje, připadá pozornému zraku jako dětinství; vyvolá tak pouze starý kastráčnický komplex, stín otce nebo jiný přízrak. Není to

vždycky pýcha, když milenka odmítá povolit rozmarům svého milence; ona si přeje, aby měla před sebou dospělého muže, který žije skutečný okamžik svého života, nikoli chlapce, který si vypravuje pohádky. Mazochistka pak bývá obzvláště rozčarována: unavené nebo shovívavé mateřské soucítění není tím odevzdáním, o němž sní. Buď i ona se bude musit spokojit se směšnou hrou a předstírat, že se cítí ovládána a zotročena, nebo bude běhat za takzvanými „vynikajícími“ muži v naději, že přece vysílí skutečného pána, anebo se konečně stane frigidní. Viděli jsme, že sadismu i mazochismu je možno uniknout, když se oba partneři vzájemně uznávají jako bytosti sobě rovné; jsou-li muž i žena jen trochu skromní a šlechetní, představa vítězství a porážky se rozpívá; milostný akt se stává svobodnou výměnou. Je paradoxní, že uznat v jedinci druhého pohlaví sobě rovného, je pro ženu mnohem obtížnější než pro muže. Právě proto, že mužská kasta má svrchovanost, muž spíše může věnovat něžnou úctu i několika ženám. Milovat jednu ženu je snadné; má především privilegium, že uvádí milence do odlišného světa, který on rád zkoumá po jejím boku; vzněcuje a baví ho aspoň po nějaký čas; a už proto, že její postavení je omezené a podřízené, všechny její dobré vlastnosti mu připadají cenné, kdežto její omyly jsou omluvitelné. Stendhal obdivuje paní Rénalovou a paní Chastellierovou i přes jejich nepěkné předsudky. Muž nečiní ženu odpovědnou za to, že má nesprávné myšlenky, že je málo inteligentní, málo předvídavá a málo statečná; myslí si — a často odůvodněně, že žena je obětí své situace; sní o tom, co by z ní mohlo být, co z ní snad možná bude: je možno v ní skládat důvěru, lze jí leccos prominout, protože žena není nic určitého, nic pevně určeného. Právě tyto nedostatky způsobují, že se milenec rychle nasytí; ale z nich zároveň plyne to tajemství a kouzlo, které je svádí a podněcuje k něze, která ho nic nestojí. Pro muže je mnohem nesnadnější uzavřít přátelství, protože on je skutečně tím, čím se stal, a bez odvolání. Musí být milován takový jaký je, nikoli v nějakých slibech a v nejistých možnostech. Pro muže není omluvy. S ním je možné bratrství jen tehdy, když ten druhý schvaluje jeho činy, jeho záměry a jeho přesvědčení. Julien může milovat

legitimistku, ale Lamielová nemůže mít ráda muže, jehož myšlenkami pohrdá. I když je žena ochotna ke kompromisům, stěží dokáže být shovívavá. Vždyť muž jí neotvírá zelené ráje dětství, setkává se s ním ve světě, který je jejich světem společným: on přináší pouze sám sebe. Je uzavřen sám do sebe, je určitý, jasný, málo tedy podporuje snění; když mluví, je nutno poslouchat, bere sám sebe vážně: oč nemá zájem, to ho nudí, jeho přítomnost je tiživá. Jenom velmi mladé muže je možno obklopit pozlátkovým kouzlem, je možno v nich hledat záhadnost a příslib, je možno je omlouvat a nebrat příliš vážně: to je jeden z důvodů, proč jsou pro zralé ženy tak přitažliví. Jenže i oni většinou mají raději ženy mladé. Třicetiletá žena patří už k mužům zralým. Je jisté, že by mezi nimi našla mnohého, který by neodradil její úctu a přátelství; vyhlídky bude však mít jen tehdy, pokud u ní nepostřehnou útočnost. Zatouží-li po nějakém vztahu nebo dobrodružství, které by zaujalo její srdce i její tělo, pak je těžké potkat muže, který by se na ni díval jako na sobě rovnou a nepovažoval se sám za nadřazeného.

Bude se mi namítat, že ženy obvykle takové okolky nedělají. Chopí se příležitosti bez velkého rozvažování a potom už se nějak vyrovnají se svou pýchou i se svou smyslností. To je pravda. Ale je také pravda, že v skrytu svého srdce pohřbívají více rozčarování, pokoření, lítosti i zlosti, než se s tím běžně setkáváme u mužů. Z víceméně nezdařilého milostného dobrodružství má muž skoro jistě vždycky aspoň jeden zisk, totiž slast; žena z toho často nemívá nic; i když nemiluje, poddává se v rozhodném okamžiku objetí ze zdvořilosti; někdy se stane, že se milenec ukáže neschopným, a žena trpí tím, že se zbytečně a směšně kompromitovala; nedostane-li se jí rozkoše, bude se cítit podvedena; a bude-li uspokojena, bude se snažit udržet si milence natrvalo. Málokdy je docela upřímná, když říká, že chce pouze nezavazné dobrodružství bez zítřka, protože rozkoš jí neoproštuje, spíše připoutává. Každé rozloučení, i kdyby to bylo, jak se říká, v dohodě a v nejlepším, jí zraňuje. Žena velmi zřídka mluví přívětivě o svém bývalém milenci, kdežto muž tak o svých milenkách mluví často.

Povaha její erotiky a nesnáze volného sexuálního života přivádějí ženu k monogamii. Přitom je tu skuteč-

nost, že volný milostný poměr nebo manželství se pro ni mnohem nesnadněji uvádějí v soulad s nějakou kariérou. Stává se, že milenec nebo manžel na ní žádají, aby se zaměstnání nebo kariéry vzdala. Ona váhá jako Colettina Tulačka, která si horoucně přeje mít po svém boku mužské teplo, ale bojí se manželství. Když povolí, stává se opět vazalkou, když odmítne, odsuzuje se sama k osamocení, v níž člověk usychá. Dnes většinou muž souhlasí s tím, aby si jeho družka ponechala zaměstnání; romány Coletty Yverové, které nám ukazují ženu nucenou obětovat své povolání, aby udržela domácí mír, jsou poněkud zastaralé; společný život dvou svobodných bytostí je vzájemným obohacením a jeden i druhý nacházejí záruku vlastní nezávislosti v zaměstnání svého druhu; soběstačná žena osvobozuje manžela od manželského otroctví, které bylo výkupným za otroctví její. Má-li muž opravdu svědomitou dobrou vůli, pak takoví milenci nebo manželé ve vzájemné nenáročné štědrosti dospívají k dokonalé rovnosti. Stává se dokonce, že muž hraje úlohu oddaného služebníka; tak pro George Eliotovou vytvářel její manžel Lewes příznivou atmosféru, jakou obvykle vytváří manželka svému manželovi. Povětšinou však je to žena, která doplácí na soulad domácnosti. Muži se zdá přirozené, že žena udržuje domácnost a sama se stará o děti. Také žena má za to, že její osobní život jí nemůže zprostit úkolů, jež přináší manželství. Nechce, aby její manžel byl připraven o výhody, které by měl, kdyby se spojil s „pravou ženou“: chce být elegantní, dobrá hospodyně, oddaná matka, taková, jako manželky tradičně jsou. To je úkol, který se snadno stává nezvládnutelným. Žena jej na sebe bere jak z ohledu na svého partnera, tak i z věrnosti k sobě: neboť, jak jsme viděli, nechce přijít o svůj úděl ženy. Bude pro manžela dvojníkem a zároveň bude sama sebou; vezme na sebe jeho starosti, bude účastna jeho úspěchů, bude se o ně zajímat tak jako o svůj vlastní osud, a často dokonce více. Pozvedá-li ji mužská nadřazenost při skutečné úctě k pravé důstojnosti, bude možná sama chtít, aby muž měl první místo; někdy se také bojí, že by svou

⁴ Zdá se, že život Kláry a Roberta Schumannových byl po nějaký čas úspěchem toho druhu.

rodinu zničila, kdyby chtěla sama být první; zápasí v ní tedy touha prosadit se a přání nebýt viděna, takže je vnitřně rozpolcena a rozervána.

Jednu výhodu však žena přece jenom může mít ze své podřadnosti: protože už od začátku má méně vyhlídek než muž, necítí se vůči němu a priori provinilá; není na ní, aby vyrovnávala společenskou nespravedlnost, a také to po ní nikdo nechce. Muž dobré vůle je sám sobě povinen, aby „šetřil“ ženu, protože je proti ní ve výhodě; svazuje ho tedy svědomitost a soucit, dokonce riskuje, že se stane kořistí žen, které „se na něho lepí“, už proto, že jsou bezbranné; žena, která získá mužskou nezávislost, má tu výhodu, že sexuálně má před sebou jedinice rovněž samostatné a aktivní, kteří obvykle nebudou v jejím životě hrát úlohu příživníka, kteří ji nespoutají svou slabostí a náročností svých potřeb. Jenže ve skutečnosti jsou takové ženy, které dovedou vytvořit se svým partnerem svobodný vztah, velmi vzácné; samy sobě kuji řetězy, jimiž on je ani nechce spoutat: stavějí se vzhledem k němu do postoje zamilovaných. Dvacet let naplněných očekáváním, sněním a naděje chová v sobě mladá dívka mýtus o hrdinovi, osvoboditeli a zachránci: nezávislost, které si dobyla prací, pak nestačí, aby ji zbavila touhy po slavnostním sebeodevzdání. K tomu by bylo třeba, aby byla vychována přesně tak jako chlapec,⁵ aby tak mohla snáze překonat narcismus dospívání: ale ona ve svém dospělém životě trvá dále na kultu svého já, k němuž se klonilo celé její mládí; ze svých úspěchů v zaměstnání dělá zásluhy, jimiž obohacuje svou představu o sobě; potřebuje pak, aby nějaký pohled shora odhalil a potvrdil její hodnotu. I když je přísná k mužům, které ve všedním životě váží a měří, uctívá přece jen stále Muže, a když jej potká, je ochotna padnout mu k nohám. Nechat se ospravedlnit bohem je mnohem snadnější než dojít ospravedlnění vlastním úsilím; svět ji podporuje v myšlence na možnost udělené spásy: ona se k této víře přiklání. Někdy se vzdává samostatnosti úplně a stává se pouze milenkou; častěji se však pokouší

⁵ To znamená nejen stejnými metodami, ale také ve stejném ovzduší, což je přes všechny snahy vychovatelů dodnes nemožné.

o kompromis. Ale bláhová láska, odevzdaná láska je ničivá: zabírá všechny myšlenky, všechny okamžiky, je tyranská, je to posedlost. Má-li neúspěch v zaměstnání, žena vášnivě hledá útočiště v lásce; její neúspěchy se projevují scénami a požadavky, které musí snášet milenec: avšak její milostné záležitosti nikterak nezvyšují její horlivost v zaměstnání. Obvykle se naopak zlobí na způsob života, který je překážkou na královské cestě veliké lásky. Žena, která před deseti lety pracovala v politické revue vedené ženami, mi řekla, že v kanceláři se málokdy mluvilo o politice, zato však neustále o lásce: jedna si stěžovala, že je milována jen tělesně a že její intelligence zůstává zneužívána, jiná se trápila proto, že muž uznává pouze jejího ducha a nezajímá se o její tělesný půvab. Aby žena mohla být zamilována jako muž, to jest svobodně, aniž by kladla otázku svého bytí, k tomu by potřebovala, aby se mohla považovat za jemu rovnou a aby mu skutečně rovna byla. Bylo by třeba, aby byla stejně rozhodná ve svém podnikání, což, jak ještě uvidíme, stále ještě nebývá častá věc.

Je jedna ženská funkce, kterou je zatím ještě skoro nemožné vzít na sebe zcela svobodně; je to mateřství. V Anglii a v Americe žena aspoň může mateřství svobodně odmítnout díky praxi kontroly porodnosti; ve Francii je až dosud často nucena k trapným a nákladným potratům; často má dítě, které nechtěla a které ničí její kariéru. Je to pak těžké břemeno — a na druhé straně mravy nedávají ženě právo, aby měla dítě tehdy, když chce: svobodná matka dosud budí pohoršení a pro dítě je nemanželský původ poskvrnou; takové případy, že se žena stává matkou, i když není provdána, a neupadne proto v opovržení, jsou dosud vzácné. Zajímá-li ženy myšlenka umělého oplodnění, není to proto, že by se chtěly vyhnout mužskému objetí: doufají, že společnost konečně připustí svobodné mateřství. Musíme k tomu dodat, že máme nedostatek dětských jeslí a jedno dítě dočela stačí, aby činnost ženy úplně ochromilo; žena může pracovat jen tehdy, když péči o dítě přenechá příbuzným, přátelům nebo služebným. Jinak může volit jen mezi neplodností, kterou často pocítuje jako bolestnou újmu, a vyčerpávající prací, která je těžko slučitelná s výkonem povolání.

A tak je dnes nezávislá žena rozpolcenou bytostí, kterou na jedné straně tíží požadavky povolání a na druhé straně starost o naplnění sexuálního poslání. Stěží může najít nějakou rovnováhu; a dokáže-li to, pak za cenu ústupků, obětí a akrobacie, které vyžadují neustálé napětí. Spíše tady než ve fyziologických skutečnostech musíme hledat příčinu té nervozity a křehkosti, kterou u ní tak často pozorujeme. Je těžko rozhodnout, do jaké míry je tělesná konstituce sama o sobě handicap. Často byla mimo jiné předmětem diskusí otázka, jakou překážkou je pro ni menstruace. Zdá se, že zvlášť pracovitě a činorodě ženy jí přikládají malou důležitost, nebo snad naopak vděčí za svůj úspěch hladkému průběhu svých měsíčních potíží? Můžeme se také ptát, zda jim tuto výhodu neposkytla právě volba činného a ctižádostivého života. Vždyť zájem, který žena věnuje svým nesnázím, je rozhodně zhoršuje; sportovkyně a aktivní ženy trpí méně než jiné, protože si jich příliš nevšímají. Je ovšem jisté, že menstruační potíže mají také příčiny organické, viděla jsem i velmi energické ženy každý měsíc čtyřicet dvacet hodin na loži v nesnesitelných bolestech; ale jejich práce tím nikdy netrpěla. Jsem přesvědčena, že nevolnosti a nemoci, které ženy trápí, mají z velké části příčiny psychické: to mi ostatně také říkají gynekologové. Je to důsledek mravního napětí, o němž jsem mluvila, důsledek všech břemen, která na sebe žena bere, důsledek rozporů, v nichž se zmítá, cítí-li se stále něčím štvána až na pokraj svých sil; to neznamená, že by její nesnáze byly pomyslné: jsou skutečné a vyčerpávající jako situace, jejichž jsou projevem. Ale situace není závislá na těle, naopak, tělo je závislé na situaci. A tak až pracující žena bude mít ve společnosti místo, které jí patří, nebude její zdravotní stav na újmu při práci; práce bude naopak mocně napomáhat její tělesné rovnováze už tím, že jí nedovolí, aby se ustavičně tolik zabývala sama sebou.

Když posuzujeme pracovní výsledky ženy a chceme z toho vyvozovat její vyhlídky do budoucna, nesmíme ztrácet ze zřetele souhrn určitých skutečností. Žena vstupuje do zaměstnání za neklidné situace, zotročena ještě břemeny, která jí tradičně ukládá její ženství. Objektivní okolností jí také nejsou příznivé. Je vždycky těžké být

nováčkem, který se snaží prorazit si cestu v nepřátelské nebo aspoň nedůvěřivé společnosti. Richard Wright v *Black Boy* (Černý chlapec) ukázal, jak je cesta mladého amerického černocho už od začátku zatarasena překážkami a jaký zápas musí svést, aby se pozvedl aspoň tam, kde pro bělocha problémy teprve začínají. Také černoši, kteří přišli z Afriky do Francie, pocítují — v sobě samých i mimo sebe — obdobné potíže, s jakými se setkávají ženy.

Už v období, kdy se učí, má žena podřadné postavení. Upozornila jsem na to v kapitole o dívce, ale musím se k této otázce vrátit a zabývat se jí podrobněji. Je velmi vzácné, že by žena měla hned za studii nebo v prvních letech své kariéry, tedy právě v letech, která jsou rozhodující, otevřené vyhlídky; mnohé jsou špatným začátkem handicapovány. Právě mezi osmnácti a třiceti lety dosáhnou konflikty, o nichž jsem mluvila, maxima své intenzity, a to je doba, kdy se rozhoduje o tom, jak životní dráha dopadne. Ať žena žije u rodičů nebo je provdána, její okolí málokdy respektuje její úsilí tak, jako se obvykle respektuje úsilí mužů. Budou jí ukládat práce a služby, budou omezovat její svobodu; ona sama je ještě hluboce poznamenána dosavadní výchovou: uctívá hodnoty, které uznávají její sestry a družky, trápí ji sny dětství a dospívání; nesnadno smíruje dědictví své minulosti se zájmy své budoucnosti. Někdy se říká svého ženství, je na vážkách mezi úplnou čistotou, homosexualitou nebo vyzývacím postojem mužatky, obléká se špatně nebo se strojí jako muž; ztrácí mnoho času a sil tím, že protestuje, hraje komedii, vyvolává scény. Častěji ovšem chce svému ženství dát, co mu patří: je koketní, chodí s mládenci, flirtuje, milkuje se a je na váhách mezi mazochismem a útočností. Nejružnějším způsobem zkoumá sama sebe, je zmatena a mrhá silami. Už proto, že má zcela zvláštní starosti, věnuje se zcela svému povolání; má z něho proto také méně užítku a je stále v pokušení ho zanechat. Co je zvlášť demoralizující pro ženu, která chce být soběstačná, je existence jiných žen, jež patří k týmž společenským vrstvám, jsou od začátku v téže situaci, mají tytéž vyhlídky jako ona, ale žijí jako příživnice. Muž může pocítovat určitou řevnivost vůči těm, kteří jsou ve výhodě; ale je přece solidární se svou

třídou. V průměru lze říci, že muži, kteří začínají se stejnými vyhlídkami, dostávají se víceméně na tutéž životní úroveň. Ale právě zásahem muže mají ženy za stejných okolností docela rozdílné osudy; přítelkyně, která se provdala nebo je komfortně vydržována, je pokusem pro tu, která si má zajistit svůj úspěch sama; té se pak zdá, že se svévolně odsuzuje k nejobtížnější cestě. Na každém úskalí se ptá, zda by nebylo lépe zvolit cestu jinou. „Když si pomyslím, že si musím na všechno vydělat svým mozem!“ řekla mi s rozhořčením chudá studentka. Muž je poslušen naléhavě nezbytnosti: žena musí bez ustání znovu a znovu obnovovat své rozhodnutí; postupuje kupředu nikoli s pohledem upřeným na jeden cíl, ale dívá se roztěkaně kolem; její postup je také nasmělý a nejistý. Tím spíše, že se jí zdá — jak jsem už řekla — že čím více postupuje, tím více se vzdává ostatních nadějí; stane-li se modrou punčochou, intelektuálkou, nebude se mužům líbit, nebo bude manžela či milence pokorovat příliš velkými úspěchy. Nejenže bude hledět, aby vypadala elegantnější a frivolnější, ale bude dokonce mírnit svůj pracovní elán. Naděje, že bude jednoho dne zbavena starosti o sebe samu, strach před povinností, strach, že se bude musit své naděje vzdát, když na sebe vezme tuto starost, to vše dohromady jí brání oddat se bez vnitřních potíží studiu nebo kariéře.

Když tedy žena chce být ženou, vytváří v ní její nezávislé postavení komplex méněcennosti; a naopak zase její ženství v ní vzbuzuje pochybnosti o vyhlídkách v zaměstnání. To je jeden z nejdůležitějších bodů. Řekli jsme už, že čtrnáctileté dívky při anketě prohlašovaly: „Chlapci jsou na tom lépe, pracuje se jim snáze.“ Dívka je přesvědčena, že její schopnosti jsou omezeny. Rodiče a profesori připouštějí, že úroveň dívek je nižší než úroveň chlapců, a žákyně to ochotně přijímají; skutečně také při těžce učební látce jsou na lyceích výsledky dívek mnohem horší. Až na několik výjimek je například celek dívků třídy ve filosofii zcela zřetelně pod úrovní třídy chlapecké: velký počet žákyň nemá v úmyslu pokračovat ve studiu, pracují tedy velmi povrchně, a ty druhé trpí nedostatkem konkurence. Při snadných zkouškách není povrchnost vědomostí tak znatelná, ale jakmile se přikročí k vážným konkursním zkouškám, studentka si uvě-

domí své nedostatky; nebude je přičítat své průměrné přípravě, nýbrž prokletí, které lpí na ženství; rezignuje-li, ještě to zhoršuje; přesvědčuje se, že vyhlídky na úspěch má pouze v trpělivosti a příli, rozhoduje se tedy šetřit silami až lakotně: to je ovšem nepěkná vypočítavost. Prospěchářský postoj je zhoubný zejména při studiích a v zaměstnání, jež vyžaduje trochu vynalézavosti a originality; konverzace, četba mimo stanovený studijní program, procházka, při níž se uvolňuje fantazie, mohou být mnohem užitečnější třeba i při překladu z řečtiny než pochmurné kompilování z tlustých knih. Příliš svědomitá studentka, kterou tíží úcta k autoritám a erudice a která chodí s klapkami na očích, zabíjí v sobě kritický smysl i samu inteligenci. Přehnaná metodická svědomitost plodí úzkost a nudu: ve třídách, kde se lyceistky připravují ke konkursním zkouškám, je dusné ovzduší, které musí odradit každou trochu živější individualitu. Kandidátka si tak sama ukládá kriminál a důsledek toho je, že hledí jen, jak by z něho unikla; jakmile zavře knihu, myslí na všechno možné, jen ne na učení. Nezná ty plodné chvíle, kdy studium splývá s potěšením, kdy dobrodružství ducha se stává teplem života. Umdlí svou nevděčnou snahou, cítí se čím dál tím víc neschopna dovést ji ke zdárnému konci. Vzpomínám si na kandidátku profesury, která v době společného konkursu pro muže i dívky řikala: „Chlapcům to trvá jeden nebo dva roky. A nám aspoň čtyři!“ Jiná, která dostala k četbě knihu o Kantovi, protestovala: „To je pro mne moc těžké. To je pro normalisty.“⁶ Jako by si myslila, že dívky mohou projít zkouškami se slevou; už předem se cítila poražena a přenechávala chlapcům všechny vyhlídky na úspěch.

V důsledku tohoto porazenectví se dívka snadno spokojí s průměrným výsledkem, neodvažuje se mířit vysoko. Potom samozřejmě přijde do zaměstnání připravena jen povrchně a brzy sama omezí svou ctižádost. Často se jí zdá dost velkou zásluhou už to, že si vydělává na živobytí. Byla by přece mohla jako tolik jiných svěřit starost o sebe muži. Musí se vždy znovu donucovat, aby měla i dál dost vůle k nezávislosti. Je na to hrdá, ale vyčerpává ji to. Zdá se jí, že udělala dost už tím, že se roz-

⁶ Žáci Ecole normale.

hodla vůbec něco dělat. „Na ženu to není tak špatné,“ myslívá si. Žena, jež vykonávala nezvyklé povolání, říká: „Kdybych byla mužem, cítila bych povinnost dostat se do prvních řad; ale já jsem ve Francii jediná žena na takovém místě: to je na mne dost.“ V této skromnosti je také opatrnictví. Žena se bojí, že si natluče, když se bude chytit dostat příliš daleko. Musí se ovšem říci, že jí právem trápí pomýšlení, že se jí nedůvěruje. Ostatně vyšší kasta nikdy nepřeje nováčkům z kasty nižší. Běloch nepůjde k černému lékaři a muž k lékařce; ale jedinci z nižší kasty, proniknutí vědomím své zvláštní podřadnosti a třeba často i nevolí k těm, kdo přemohli osud, přece jen se také raději obrátí k svým pánům; zejména ženy, vedeny obdivem k mužům, jež většinou dychtivě vyhledávají jako lékaře, advokáty, šéfa atd. Ani muži, ani ženy nemají rádi, když jim žena poroučí. A její nadřazení, i když k ní mají úctu, přece jen se k ní chovají s jakousi blahosklonnou shovívavostí; být ženou je ne-li poskvrna, tedy aspoň zvláštnost. Žena nemá hned důvěru, musí si ji stále dobývat: je od začátku podezřelá, musí se osvědčit. Však se ukáže, co v ní je, říká se. Ale hodnota není přece dána už podstatou člověka. To je výsledek šťastného vývoje. Cítíme-li proti sobě nepříznivý předsudek, málokdy nám to pomůže, abychom jej překonali. Počáteční komplex méněcennosti navodí obvykle reakci sebeobrány, která vyústí v přehnané vymáhání autority. Většina lékařek například má autority příliš mnoho, nebo příliš málo. Pokud zůstanou přirozené, nezastrašují a neodrazují, protože celkový styl jejich života je vede spíše k svádění než k poroučení; nemocný, který má raději příkaz, bude zklaman prostě vyslovenými radami; lékařka, která je si toho vědoma, bude mluvit vážným hlasem a nasadí úsečný tón; jenže to není ta obhroublá dobromyslnost, která se tak líbí u lékařů, který si je sám sebou jist. Muž je zvyklý imponovat; jeho pacienti věří v jeho spolehlivost; může se dát strhnout: může si být jist, že udělá dojem. Žena nevnuká tentýž pocit jistoty; rozkřikne se, potom se opravuje a omlouvá, dělá zkrátka víc, než je třeba. V obchodě i v administrativě je puntičkářská, tvrdohlavá a snadno podrážděná. I tady jí — stejně jako při studiu — chybí lehkost, vznět a skvělost. Chce-li dosáhnout úspěchu, počíná si křečovitě,

její činnost je prostě řada provokací a příležitostí k tomu, aby se ukázala. V tom je právě největší nesnáz, k níž vede nedostatek sebedůvěry; subjekt nemůže zapomenout na sebe. Nejde velkoryse k cíli: snaží se podat důkaz, že má tu hodnotu, jaká se od něho žádá. Kdyby se vrhl směle k cíli, riskoval by nezdar. ovšem tak se také dosahuje netušených výsledků; přílišná opatrnost odsuzuje k prostřednosti. Zřídka se setkáváme u ženy s odvahou k dobrodružství, se zálibou v experimentování, s nezaujatou zvědavostí; žena se snaží „udělat kariéru“, jako se její sestry snaží „udělat štěstí“; ve skutečnosti zůstává ovládána, potlačena mužským světem, nemá odvahy prorazit strop, nejde vášnivě za svými plány a záměry, svůj život považuje ještě za imanentní podnik: nejde za věcí, ale prostřednictvím věci za svým subjektivním úspěchem. Tento postoj je velmi nápadný zejména u Američanek; líbí se jim mít zaměstnání a dokázat si, že jsou schopny je správně vykonávat: ale je jim vůbec lhostejný obsah jejich práce. Zároveň má žena sklon přikládat příliš mnoho důležitosti drobným neúspěchům a skromným úspěchům; hned je celá zoufalá a hned se zase nadouvá pýchou; když úspěch očekáváme, přijímáme jej se samozřejmostí, stává se ovšem triumfem, když jsme měli pochybnosti, že ho dosáhneme. To právě vysvětluje, proč se ženy považují za důležitě a pyšně se chlubí i sebemenšími výsledky. Stále se dívají za sebe, měří cestu, kterou urazily: to ovšem snižuje jejich rozmach. Takovým způsobem lze dosáhnout slušné kariéry, ale ne udělat něco velkého. Je ovšem nutno poznamenat, že i mnoho mužů si dokáže vybudovat jen průměrný osud. Pouze ve srovnání s lepšími z nich se nám žena — až na velmi vzácné výjimky — stále ještě jeví jako v závěsu. Důvody, které jsem uvedla, to snad dostatečně vysvětlují, ale neznamenaají, že by tento stav musil zůstat i v budoucnosti. Co dnešní ženě především chybí, aby mohla dokázat velké věci, je schopnost zapomenout sama na sebe: aby však mohla na sebe zapomenout, musí si být především jista, že se už našla. Jakožto nový příchozí ve světě mužů, který je mužů uboze podporován, je dosud příliš zaměstnána tím, že se hledá.

Existuje druh žen, pro něž tyto poznámky neplatí,

protože u nich kariéra jejich ženství spíše podporuje, než aby mu škodila; to jsou ženy, které se snaží překonat svou danou přirozenost uměleckým výrazem: herečky, tanečnice, zpěvačky. Po tři století si skoro jediné udržovaly v lůně společnosti konkrétní nezávislost a dosud také v ní mají privilegované místo. Herečky byly kdysi církví proklety: už sama tato přehnaná přísnost jim jaksi předem dávala právo k velké volnosti mravů; žijí často na pokraji takzvaného lehkého života a podobně jako kurtizány tráví velkou část svých dní mezi muži: ale poněvadž si samy vydělávají na živobytí a nacházejí v práci smysl života, unikají mužskému jhu. Velkou výhodou pro ně je to, že jejich úspěchy v povolání — podobně jako u mužů — prospívají jejich sexuálnímu zhodnocení, takže skutečnující se jako lidské bytosti, stávají se dokonalejšími ženami: nejsou rozervány protichůdnými tužbami: naopak, zaměstnání ospravedlňuje jejich narcismus: péče o toaletu a o krásu, starost o osobní půvab patří k povinnostem jejich zaměstnání; pro ženu, která je zamilována do svého obrazu, je jistě zadostiučiněním, že dělá něco už prostě tím, že ukazuje to, co je. — tato exhibice vyžaduje zároveň dost umělosti a studia, aby se nakonec stala, podle slov George Le Blancové, náhražkou činnosti. Velká herečka bude směřovat ještě výše: překoná skutečnost tím, jak ji vvládne, bude opravdu umělkyní, tvořivou bytostí, která dává svému životu smysl tím, že dává určitý smysl světu.

Ale tato vzácná privilegia skrývají v sobě také nebezpečí: stává se, že herečka, místo aby narcistické záliby a sexuální volnost, která se u ní trpí, zapojila do svého uměleckého života, ztroskotá právě na kultu svého já nebo v milostných dobrodružstvích. Takovým pseudo-umělkyním jde pouze o to udělat si u filmu nebo u divadla jméno, které je pro ně kapitálem, jehož je možno využít v náručí mužů; pohodlí mužské opory je velmi svůdné ve srovnání s rizikem kariéry a s přísnou kázní, kterou vyžaduje každá opravdová práce. Také touha naplnit svůj ženský úděl — mít manžela, domácnost, děti — a vášnivá láska se nedají vždycky dobře uvést v soulad s touhou vyniknout. Především však v mnoha případech ohrožuje talent herečky obdiv, který má pro své

vlastní já. Dělá si iluze, že už pouhá její přítomnost něco znamená, takže vážná práce se jí zdá zbytečná. Chce především ukázat sebe, a tomu obětuje osobnost, kterou má představovat; nemá tolik velkodušnosti, aby zapoměla sama na sebe, což jí také odnímá možnost, aby se mohla překonat: není mnoho takových jako Rachel nebo Duseová, které se přenesou přes toto úskalí a učiní ze své osoby nástroj umění, místo aby viděly v umění službu svému já. V soukromém životě se ovšem narcistické vady takové pseudoumělkyně ještě stupňují: je to nedůtklivá, ješitná komediantka, které je celý svět divadlem.

Výrazová umění nejsou dnes už jediná, která jsou přístupná ženám; mnoho žen se pokouší o tvůrčí činnost. Celá jejich situace je vede k tomu, aby hledaly spásu v literatuře a umění. Poněvadž žena žije na okraji mužského světa, nechápe jej v jeho všeobecnosti, nýbrž pouze přes jednotlivé osoby. Svět není pro ni souhrnem nástrojů a pojmů, ale pramenem pocitů a dojmů. Zabývá se vlastnostmi věcí právě v jejich pomíjivosti a tajemnosti; zachovává si postoj negace a odmítání a nedává se pohltit skutečností: i zde proti skutečnosti protestuje; v přírodě hledá obraz své duše, oddává se snění, chce se dostat k svému bytí: tu je ovšem předem odsouzena k neúspěchu; bytí může dosáhnout pouze v pomyslu. Aby vnitřní život, který ničemu neslouží, neztroskotal v nicotě, aby se prosadil proti dané skutečnosti, proti níž se bouří, aby tedy vytvořila jiný svět, než je ten, v němž se nedokáže uskutečnit, k tomu potřebuje sebevyjádření. Víme o ženách, že jsou povídavé a psavé; žena má ráda dlouhé konverzace, dopisy a důvěrné deníky. Stačí trochu ctižádosti, a už připravuje k vydání své paměti, proměňuje svůj životopis v román a vydechuje své city v básních. Má na to také dost času, což takovou činnost jen podporuje.

Ale i samy okolnosti, které vedou ženu k tvorbě, mohou se pro ni stát často nepřekonatelnou překážkou. Rozhodne-li se, že bude malovat nebo psát, aby vyplnila prázdnotu svých dní, budou její obrazy a literární pokusy posuzovány jako „ženské práce“, ona sama jim nevěnuje ani více času ani více péče, a tak budou mít všechny přibližně stejnou hodnotu. Často v klimakteriu, aby vy-

rovnala svou ztrátu, vezme žena do ruky štětec nebo pero: a na to je ovšem pozdě; chybí jí vážná příprava, a tak zůstane vždy jen amatérkou. A když začíná dost mladá, jen málokdy pohlíží na umění jako na vážnou práci; protože je zvyklá na snivou nečinnost a nikdy v životě nezakusila přísnou nutnost kázně, není schopna trpělivého a vytrvalého úsilí, nepřinutí se, aby si osvojila solidní techniku; nemá ráda nevděčné samotářské tápání, práci, kterou není vidět, kterou je nutno stokrát zahodit a začínat znovu; a poněvadž už od dětství ví, že se může zalíbit, když bude klamat, domnívá se, že i zde se z toho dostane nějakou lsfí. To přiznává Marie Baškirceová: „Ano, nedávám si s malováním žádnou práci. Dnes jsem si na sebe dávala pozor... Podvádím...“ Žena si ráda hraje na práci, ale nepracuje; myslí na magické síly pasivity a zaměňuje pikle a činnost, symbolická gesta a účinné jednání. Přestrojí se za studentku malířské akademie, vezme si k ruce celý arsenál štětců, postaví se před malířský stojan, ale její pohled stále bloudí od bílého plátna k zrcadlu. Kytice květin nebo jiné zátiší se ovšem samy na plátno nenamalují. Jindy zase sedí u psacího stolu, v hlavě se jí honí nejasné historky a dělá si pro to přijatelné alibi v představě, že je spisovatelkou: ale musí se také psát dlouhé řádky na bílém papíře a ty řádky musí mít nějaký smysl v očích druhého. Pak ovšem se ten podvod odhalí. Aby se líbila, k tomu jí stačí kouzla: ale umělecké dílo není kouzlo, to je solidní věc: aby je bylo možno vytvořit, k tomu je nutno znát řemeslo. Colette se stala velkou spisovatelkou nejen proto, že měla nadání a temperament; její pero jí musilo často vydělat na živobytí a ona na něm musila požadovat pečlivou práci, tak jako řemeslník k ní nutí svůj nástroj; cestou od románu *Klaudina* k románu *Zrození dne* se z amatérky stala profesionálka a ta cesta velmi jasně ukazuje výsledky přísných učednických let. Většina žen však nechápe problémy, které před ně staví touha po sdělovacím umění: z valné části to vysvětluje jejich lenost. Odkázaly se považovaly za hotové, domnívají se, že jejich dobré vlastnosti a schopnosti pocházejí z jakési milosti seslané shora, která v nich sídlí, a vůbec nepomyslí na to, že by hodnoty bylo možno a nutno dobývat; při projevech svůd-

nosti jim stačí právě jen to, aby se projevovaly: jejich půvab má účinek, nebo nepůsobí, celkem nemohou ovlivnit jeho úspěch ani neúspěch; předpokládají tedy, že k tomu, aby se vyjádřily uměním, obdobně stačí, aby prostě ukázaly, co jsou: místo aby věnovaly svému dílu uváženou práci, důvěřují své spontaneitě; psát nebo usmívat se, to je jim jedno: zkoušejí své možnosti a úspěch přijde, nebo nepřijde. Jsou-li si jisty samy sebou, spoléhají na to, že kniha nebo obraz se zdaří také bez úsilí; přitom jsou plaché a sebemenší kritika je odradí; neuznávají, že chyba může být právě začátkem pokroku, považují ji za nenapravitelnou katastrofu, za něco takového jako znetvoření. Proto často projevují nedůtklivost, která je pro ně zhoubná. Nedokážou přijmout výtku jinak než s podrážděním nebo se zoufalstvím, místo aby se z chyb poučily. Spontánnost bohužel není tak jednoduchá věc, jak se zdá: paradoxnost běžných frází — jak to vysvětluje Paulhan ve *Fleurs de Tarbes* (Květy z Tarbes) — je v tom, že si je lidé často pletou s bezprostředním vyjádřením subjektivního dojmu, takže ve chvíli, kdy žena bez zřetele na ostatní podává obraz, který se v ní tvoří, a myslí, že je něčím ojedinělým a zcela zvláštním, opakuje pouze banální klišé; když jí to řeknete, diví se, trápí se nebo se zlobí a zahodí pero. Neuvedomuje si, že čtenář čte svýma očima, myslí svou hlavou a že zcela svěží epiteton může v jeho paměti probudit vzpomínky na něco velmi otřelého. Je zajisté vzácný dar umět vyjádřit docela živé dojmy; Colette vzbuzuje náš obdiv právě svou spontánností, kterou nenacházíme u žádného mužského spisovatele. Avšak — třebaže se zdá, že tyto dva termíny jsou spolu neslučitelné — u ní jde o spontánnost uváženou: uvědoměle a s jasnou rozvahou zavrhne jeden výraz a hledá jiný; amatér nechápe slova jako interindividuální vztah, jako volání k druhému, vidí v nich pouze přímý projev své citlivosti; má za to, že volit slova, škrtnat znamená zapudit část sebe samého; nechce nic obětovat, a zejména žena to nechce, protože má zalíbení v tom, co je, a protože nedoufá, že by se stala jinou. Její neplodná ješitnost plyne právě z toho, že miluje sama sebe a neodváží se něco ze sebe udělat.

Tak tedy vídíme, že z celé legie žen, které se pokoušejí o literaturu a umění, jenom pramálo jich vytrvá. A i ty,

kteřé překonávají tuto první překážku, zůstávají často na půl cesty mezi narcismem a komplexem méněcennosti. Neumět zapomenout sama na sebe, to je chyba, která je zde tlačí dolů mnohem víc než na každé jiné životní dráze; pokud je jejich podstatným cílem pouze se ukázat a víc nic, pouze formální zadostiučinění, které dává úspěch, nemohou se oddat skutečnému pozorování světa: a budou také neschopny nový svět vytvořit. Marie Baškircevovala se rozhodla malovat, protože se chtěla stát slavnou; posedlost slávou stojí mezi ní a skutečností; ona vpravdě malování ráda nemá: umění je pro ni pouze prostředkem; je jasné, že její ctižádostivé a prázdné sny jí neodhalí tón barvy nebo tvar obličeje. Místo aby se štedře dala dílu, jež začíná, žena je velmi často považuje pouze za ozdobu svého života; kniha nebo obraz je pouze nepodstatným tlumočníkem, který jí umožňuje veřejně ukazovat podstatnou realitu: její vlastní osobu. A ta bývá také hlavním a někdy jediným předmětem, který jí zájímá: paní Vigée-Lebrunová neúnavně maluje na plátnech své úsměvné mateřství. I tam, kde žena-spisovatelka mluví o obecných tématech, nezdrží se, aby nemluvila zase o sobě: v určitých divadelních kronikách se nemůžete nedočíst, jakou má autorka postavu, jaké má vlasy a jakou povahu. Ovšemže „já“ nelze vždycky odmítat. Málo knih čteme s takovým zaujetím jako některá osobní vyznání: pak ovšem musí být vyznání upřímné a autor opravdu musí mít o čem mluvit. Narcismus ženu spíše ochuzuje než obohacuje: nedělá nic jiného, než že pozoruje sebe, a tím se nakonec zničí; i ta láska, kterou má sama k sobě, stává se stereotypní: ve svých literárních tvorech neukazuje opravdovou zkušenost, nýbrž pomyslnou modlu, celou polepenou samými klišé. Bylo by nesprávné jí vytýkat, že do svých románů promítá sebe, jak to udělal Benjamin Constant nebo Stendhal: směla je v tom, že její příběh se často podobá hloupé báčorce; dívka si nakupením velkých zážraků maskuje skutečnost, jejíž drsná povaha jí děsí: je škoda, že i v dospělém věku utápí svět, jeho postavy i sebe samu v poetické mlze. Když se skrze tyto clony prodere na světlo boží pravda, vznikají někdy okouzlující dílka, ale kolik máme vedle *Prachu* nebo *Věrné milenky* fádnic a unylých únikových románů!

Je přirozené, že se žena snaží uniknout ze světa, v němž často prožívá zneuznání a nepochopení; je však politováníhodné, že se neodvážá ke smělému rozletu Gérarda de Nervalova nebo Poea. Mnoho důvodů omlouvá její nesmělost. Její největší starostí je, aby se líbila, a často se bojí, že už proto, že píše, nebude se líbit jako žena; slovo „modrá punčocha“, třebaže už je poněkud zastaralé, probouzí dosud nepřijemnou ozvěnu; a žena nemá odvalu nelíbit se ještě k tomu jako spisovatelka. Originální spisovatel, pokud ještě nezemřel, je vždycky trochu skandální; novost znepokojuje a zneklidňuje. Žena je dosud udivena, trochu i polichocena tím, že smí vstoupit do světa myšlenek a umění, který je světem mužů; chová se v něm proto velmi způsobně, neodvážá se vyrušovat, zkoumat nebo dokonce vybuchnout. Aby jí odpustili její literární nároky, myslí, že je musí vykoupit skromností a dobrým vkusem; soustředí se tedy na hodnoty bezpečného konformismu; zavádí do literatury právě tu osobní notu, jaká se od ní očekává: nějakou tou roztomilostí, nežností a preciozitou připomíná každému, že je žena. Dokáže také vydat „bestsellery“, ale nemůžeme od ní očekávat, že se odvážá na neznámé nebo zakázané cesty. Ne proto, že by ženy ve svém jednání a citech nebyly originální. Je dost i tak zvláštních žen, že je nutné je zavřít do blázince; vcelku můžeme říci, že mnohé z nich jsou podivnější a výstřednější než muži. Ale svého bizarního ducha projevují jen ve svém životě, v konverzaci nebo korespondenci; jakmile se pokusí psát, cítí se zdrceny světem kultury, poněvadž to je svět mužů: pak už jen koktají. Na druhé straně žena, která se odhodlá uvažovat a vyjadřovat se mužskou technikou, bude se snažit zadusit v sobě každou odlišnost, již nedůvěruje; studentka bude pilná a pedantická; bude napodobovat mužskou strohost a mužské siláctví. Může se stát výbornou teoretickou, získat solidní základy; ale přitom se přinutí potlačit v sobě všechno, co je v ní „odlišného“. Jsou ženy neobyčejné a jsou ženy nadané: žádná však nemá talent tak neobyčejný, abychom mohli mluvit o génu.

Až dosud určovala meze ženského talentu především tato skromnost řízená rozumem. Mnoho žen už překonalo a čím dál tím více překonává nástrahy narcismu a falešného okouzlování; žádná však dosud neodhalila všechno

to opatrnictví, aby se pokusila vyniknout nad daný svět. Především je tu mnoho těch, které přijímají i společnost takovou, jaká je; ty jsou znamenitými opěvatelkami buržoazie, představují v této ohrožené třídě nejkonzervativnější prvek; vybranými přívlastky zdobí a chválí jemnost civilizace takzvané „kvalitní“; vychvalují buržoazní ideál osobního štěstí a barvami poezie zastírají zájmy své třídy — ladí nástroje mystifikace, která je určena k tomu, aby přesvědčila ženy, že mají „zůstat ženami“: staré domy, parky a zahrady, zajímaví předkové, děti sirotci, zavařeniny, rodinné slavnosti, toalety, salóny, plesy, nešťastné, avšak příkladné manželky, krása oddanosti a oběti, drobné strasti a velké radosti manželské lásky, mladistvé snění, zralá rezignace, to všechno vyčerpaly až do kořene anglické, francouzské, americké, kanadské a skandinávské spisovatelky románů; získaly tím slávu a peníze, ale vůbec neobohatily naše vidění světa. Mnohem zajímavější jsou ty, které se vzbouřily a žalují na nespravedlivou společnost; v této literatuře se zrodila silná a upřímná díla. George Eliotová vytěžila ze svého protestu do podrobnosti přesné a dramatické vidění viktoriánské Anglie. Ovšem, jak poznamenává Virginia Woolfová, George Eliotová, Jana Austenová i sestry Brontëovy musily vydat na překonání vnějších překážek tolik energie, že jsou už poněkud udýhány, když se dostanou ke stadiu, kdy mužští spisovatelé velkého rozmachu teprve vlastně začínají; zbývá jim pak už málo síly, aby využily svého vítězství a přervaly všechna kotevní lana; nenacházíme u nich ironii a lehkou samozřejmost Stendhalovu ani jeho klidnou upřímnost. Nemají také bohatou zkušenost Dostojevského nebo Tolstého; proto se také ani tak krásná kniha, jako je *Middlemarch*, nevyrovná *Vojně a míru*, *Větrné návrší* přes všechnu svou velikost nemá dosah *Bratrů Karamazových*. Dnes už se ženy mnohem snáze prosadí; nepřekonaly však dosud to tisícileté odlišování, které je uzavírá do jejich ženství. Rozumová jasnost je například vlastnost, na kterou jsou právem pyšné, ale trochu příliš rychle jsou uspokojeny tím, že ji dosáhly. Skutečnost je, že tradiční žena je mystifikovaná vědomí a nástroj mystifikace; pokouší se zastřít svou závislost; což je jen určitý způsob souhlasu. Pranýřování této závislosti už je osvozením; cynismus je obranou proti po-

nížení i proti zahanbení: v něm se už rýsuje vykoupení. Ženské spisovatelky chtějí být rozumově jasné a prokazuji tím ženské věci velkou službu; ale obvykle, aniž si to uvědomují, zůstávají příliš ve službách této věci, aby mohly mít ten nezávislý postoj k světu, který otvírá nejširší obzory. Domnívají se, že udělaly dost, když strhly závoj iluzí a lží: tato negativní smělost však stále ještě stojí před záhadou; neboť pravda sama je dvojsmyslná, je to propast a tajemství: když jsme ji ukázaly, musíme ji promyslet a vlastně znovu stvořit. Je dobré nedat se oklamat, ale tady teprve všechno začíná a žena vyčerpává svou odvahu tím, že se snaží rozptýlit kouzla a vyděšeně se zastavuje na prahu skutečnosti. Máme například upřímné a dojemné ženské autobiografie, ale žádná z nich se nevyrovná Rousseauovu *Vyznání*. Dá nám ještě mnoho práce, než budeme vidět jasně, abychom pak pronikly za tuto jasnost k ještě hlubším temnotám.

„Ženy nikdy nedojdou dál než k podnětu,“ řekl mi jeden spisovatel. Je na tom dost pravdy. Ženy jsou ještě udiveny a okouzleny, že získaly povolení zkoumat tento svět, a dělají v něm inventuru, aniž se snaží odhalit jeho smysl. Proto často vynikají v pozorování toho, co je dáno; jsou výbornými reportérkami; žádný mužský žurnalista nedokázal napsat lepší svědectví o Indočíně a Indii než Andrée Viollisová. Ženy umějí popisovat atmosféru a osobnosti, dovedou naznačit jemné vztahy mezi nimi, umějí nám sdělit tajná hnutí duše: Willa Catherová, Edith Wharthonová, Dorothy Parkerová, Katherine Mansfieldová ostře a odstíněně vykreslily jednotlivé postavy, podněbí a civilizace. Jen zřídka se jim však podařilo vytvořit tak přesvědčivé mužské hrdiny, jako je Heathcliff: v muži vidí mužského; často se jim podařilo šťastně popsat vlastní vnitřní život, svou zkušenost, svůj svět; poněvadž jsou připoutány k tajuplné podstatě předmětů a okouzleny zvláštností svých vlastních pocitů, podávají svou zkušenost ještě teplou výraznými adjektivy a hmotnými obrazy: jejich slovník je obvykle zajímavější než jejich sloh, protože se zajímají spíše o věci než o jejich vztahy; jejich snaha nesměřuje k abstraktní eleganci, zato však jejich slova promlouvají k smyslům. Jednou z oblastí, kterou prozkoumaly s největší láskou, je příroda; pro dívku a pro ženu, která ještě docela nerezignovala, představuje

příroda to, co žena představuje pro muže: sebe i svou negaci, království i místo vyhnanství; je všim v podobě toho druhého. Spisovatelka mluví o lukách nebo o zahradách a právě tam nám důvěrně odhaluje svou zkušenost a své sny. Je mnoho takových, které základy klíčení a ročních období uzavírají do květináčů, váz a záhonů; jiné sice neberou do zajetí květiny a zvířata, ale přece se pokoušejí si je ochočit s pozorností a láskou: tak to dělá Colette a Katherine Mansfieldová. Málokdy ženy přistupují k přírodě v její nelidské svobodě, zřídka se snaží rozluštit její zvláštní význam tak, aby ztrácejíce se v ní, spojily se s její odlišnou skutečností. Na tyto cesty, po nichž se dal Rousseau, se odvážila pouze Emily Brontëová, Virginia Woolfová a jen někdy Mary Webbová. A ještě snáze spočítám na prstech jedné ruky ty ženy, jež prošly danou skutečností, hledající její tajný rozměr. Emily Brontëová se ptala po smyslu smrti, Virginia Woolfová po smyslu života, Katherine Mansfieldová někdy, a nepříliš často, zkoumala náhodnou osudovost všedního dne a bolest. Žádná žena nenapsala *Proces*, *Bílou velrybu*, *Ulyssa* nebo *Sedm sloupů moudrosti*. Nepopírají lidský úděl, protože ony jej teprve počínají úplně na sebe brát. Tím se vysvětluje, že jejich dílům obvykle chybí metafyzický dosah a také černý humor; nedávají svět do závorek, nekladou mu otázky, nepoukazují na jeho rozpory: ženy berou svět vážně. Je to ostatně pravda, že u většiny mužů vidíme tutéž omezenost; žena nám připadá průměrná pouze tehdy, když ji srovnáváme s těmi vzácnými umělci, kteří si zaslouží být nazýváni „velkými“. To, co jí omezuje, není osud: snadno se dá pochopit, proč jí nebylo dáno a proč jí možná ještě dost dlouho nebude dáno dosáhnout nejvyšších vrcholků.

Umění, literatura, filosofie jsou pokusy, jak svět založit nově na lidské svobodě: na svobodě tvůrčí. Napřed ovšem je nutno sama sebe klást nedvojsmyslně jako svobodu, aby byl takový požadavek vůbec možný. Omezení, jež ukládají ženě výchova a zvyk, omezují také její postoje k světu. I když zápas o místo na světě je příliš tvrdý, nemůže být ani řečí, že bychom se mu měli vyhnout. Chceme-li v něm však dojít k sobě, je nutno napřed nad něj vyniknout ve svrchovaném osamocení: a ženě právě

chybí to, že neprožila v úzkosti a pýše zkušební léta své opuštěnosti a své transcendence.

„Co závidím,“ píše Marie Baškirceová, „je možnost procházet se svobodně docela sama, chodit sem a tam, posedávat na lavičkách v Tuillerijských zahradách. To je svoboda, bez níž se nelze stát skutečným umělcem. Cožpak mohu mít něco z toho, co vidím, když mne stále někdo doprovází nebo když musím čekat na kočár, na společníci, na rodinu, abych mohla do Louvru? ... To je svoboda, která mi chybí a bez níž nikdo doopravdy nikam nedojde. Myšlenky jsou spoutány touto hloupou a neustálou nesnází. ... Stačí to úplně, aby křídla klesla. A to je jeden z důvodů, proč neexistují ženy-umělkyně.“

Aby se člověk stal tvůrcem, k tomu vskutku nestačí pouze se vzdělávat a dát si do životního programu divadlo a vědomosti. K tomu je třeba, aby kultura v nás byla zachycena svobodným hnutím transcendence. Duch se musí se svým svým bohatstvím rozletět k prázdnému nebi, které má právo zaplnit; váže-li jej však tisíc drobných pout k zemi, jeho rozmach opadá. Dnes ovšem dívka chodí sama ven a může se toulat po Tuilleriích, ale řekla jsem už, jak jí ulice nepřeje: všude jsou oči, všude jsou ruce, jež na ni číhají; ať se nazdařbůh prochází s myšlenkami ve větru, ať si zapálí cigaretu v kavárně, ať jde sama do kina, všude náramně rychle narazí na nepřijemnou přírodu. Jakžtakž ji ještě chrání respekt k její toaletě a její chování; tato starost ji stále uzemňuje. „Křídla poklesla“. T. E. Lawrence se v osmnácti letech vydal sám na okružní cestu Francií: děvčeti nikdo nedovolí vydat se na takovou cestu. Ještě méně je pro ni možné, aby se odvážila pěšky do málo obydlené a nebezpečné země, jako to udělal Lawrence o rok později. A přitom takové zkušenosti mají nesmírný dosah: tam právě jedinec v opojení svobodou a objevy se učí vidět v celé zemi své léno. Žena je už svou přirozeností připravena o zkušenost násilného činu: řekla jsem, jak dalece její tělesná slabost podporuje u ní sklon k pasivitě; když si chlapec vyrovnává účet ranami pěstí, cítí, že se může spoléhat sám na sebe; děvčeti by se muselo dostat jako kompenzace aspoň iniciativy ve sportu, v dobrodružství, v pýše nad překonanou překážkou. Toho však není. Žena se může cítit osamocena uprostřed světa, ale nikdy se nestaví proti světu. Všechno jí po-

bízí a vede k tomu, aby dala na sebe útočit a aby se dala ovládnout cizí existencí: a zejména v lásce se popírá, místo aby se prosazovala. V tom směru neštěstí nebo nesnáze jsou často plodnými zkouškami: právě osamocení pomohlo Emily Brontëové k tomu, že napsala silnou a významnou knihu; stála sama tvář v tvář přírodě, smrti, osudu a nemohla od nikoho čekat pomoc než od sebe samé. Rosa Luxemburgová byla ošklivá; nikdy se ani nepokusila ponořit se do kultu svého obrazu, stát se objektem, nástrahou a kořistí; už od mládí byla plně jen duch a svoboda. I v takovém případě je velmi vzácné, že žena přijme naplno tu úzkostnou konfrontaci s daným světem. Překážky, jimiž je ze všech stran obklopena, i celá tradice, jež na ní tíživě spočívá, nedovolují, aby se cítila odpovědná za svět: v tom je hluboká příčina průměrnosti žen.

Muži, jež nazýváme velkými, jsou ti, kteří — tak či onak — vzali na sebe tíži světa; více nebo méně v tom uspěli, podařilo se jim do určité míry dát světu novou podobu, nebo ztroskotali; ale především na sebe toto obrovské břemeno vzali. A to právě nikdy žádná žena neudělala, nikdy to udělat nemohla. Aby člověk mohl pohlížet na svět jako na svůj, aby se cítil vinen jeho chybami a byl pyšný na jeho pokrok, musí patřit ke kastě privilegovaných. Ospravedlňovat jej a pozměňovat náleží pouze těm, kdo stojí na velitelském můstku. Jenom oni se mohou v něm poznávat a pokusit se mu vtisknout své znamení a podobu. Pouze v muži, nikoli v ženě se až dosud mohl takto ztělesnit Člověk. Jedinci, kteří se nám jeví jako příkladní, ti, jež zdobíme jménem géníů, to jsou ti, kteří chtěli ve svém osudu jednotlivce shrnout a pojmout osud lidstva celého. Žádná žena se na něco takového neodvážila ani pomyslit. Což by se byl Van Gogh mohl narodit ženou? Žena by se nedala poslat na Borinage, nebyla by tam cítila lidskou bídu jako svůj vlastní zločin, nebyla by hledala cestu k vykoupení; nikdy by nenamalovala Van Goghovy slunečnice. A to ani nepřihlížíme k tomu, že malířův způsob života — samota v Aries, kavárny, bordely, vše to, co živilo Van Goghovu citlivost a tím i jeho umění — by byl pro ni nepřipustný. Žena by se nikdy nemohla stát Kafkou; ve všech svých pochybách a ve všem svém ne-

klidu by nepoznala úzkost Člověka vyhnaného z ráje. Jediná svatá Terezie prožila sama za sebe v úplné opuštěnosti úděl člověka, a my víme proč. Tím, že se postavila nad všechnu pozemskou hierarchii, necítila už jako svatý Jan z Kříže bezpečí stropu nad svou hlavou. Pro ně oba to byla táž noc, tytéž záblesky světla, v sobě měli tutéž nicotu, v Bohu tutéž plnost. Až jednou každá lidská bytost bude mít možnost postavit svou hrdost nad každé rozlišování podle pohlaví, v nesnadnou slávu vlastní svobodné existence, pak teprve bude ženě možno, aby svou historii, své problémy, své pochyby a své naděje smísila s historií, problémy, pochybami a nadějami lidstva; pak teprve se bude moci snažit svým životem a dílem odhalovat pravdu v její úplnosti, a nikoli pouze svou osobu. Pokud ještě stále musí bojovat o to, aby se stala lidskou bytostí, nemůže být bytostí tvůrčí.

Opakuji tedy ještě jednou: abychom vysvětlili meze ženy, musíme přihlížet k její situaci; nikoli dovolávat se nějaké záhadné podstaty: budoucnost pak zůstává dokořán otevřena. Až do omrzení se opakovalo, že ženy nemají „tvůrčího ducha“; to je teze, kterou kromě jiných hájí také paní Marta Borélyová, kdysi známá antifeministka: avšak řekli bychom, že sama si umínla udělat ze svých knih živý důkaz ženské nelogičnosti a hlouposti, tak si odporují. Ostatně myšlenka tvůrčího „instinktu“ stejně jako myšlenka „věčného ženství“ musí být konečně odhozena do starého harampádí entit. Někteří misogyni poněkud konkrétněji tvrdí, že žena jakožto neurotička nemůže vytvořit nic hodnotného; ale právě oni často prohlašují, že génius je neuróza. Rozhodně aspoň případ Proustův dost jasně ukazuje, že psycho-fyziologická nerovnováha vůbec neznamená neschopnost ani prostřednost. Pokud jde o argument opírající se o historii, právě jsme viděli, co si o něm myslet; historická skutečnost nemůže být považována za určující věčnou pravdu; ta je pouze projevem určité situace, které právě říkáme historická, protože se mění. Jak mohly ženy vydat ze sebe génia, když každá možnost vytvořit geniální dílo — a vůbec jakékoli dílo — jim byla odepřena? Stará Evropa kdysi pohlížela se zdrcujícím pohrdáním na barbarské Američany, poněvadž neměli umělce ani spisovatele. „Nechte nás na-

před žít, než se zeptáte, proč žijeme," odpověděl na to Jefferson. Černoši stejně odpovídají rasistům, když jim předhazují, že nemají ani Whitmana ani Melvilla. Francouzský proletariát se rovněž nemůže chlubit jmény, která by se vyrovnala jménu Racinovu nebo Mallarmého. Svobodná žena se teprve rodí; až dojde k sobě samé, pak se možná uskuteční proroctví Rimbaudovo: „Básnířky budou! Až bude odstraněno nekonečné zotročení ženy, až bude žena žít také pro sebe a sama sebou, až ji muž propustí, pak i ona bude básnířkou! I žena najde neznámé! Budou se světy jejích myšlenek lišit od našich? Ano, ona najde zvláštní věci, dosud neprozkoumané, odpuzující a rozkošné a my je přijmeme a pochopíme."⁷ Není tak jisté, že „světy jejích myšlenek“ jsou odlišné od myšlenkového světa mužů, protože ona se osvobozuje tak, že se tomuto světu přizpůsobuje. Bylo by dnes příliš smělé říkat, do jaké míry zůstane ve své ženské jedinečnosti, do jaké míry její zvláštnosti budou i dále důležité. Jisté je, že možnosti ženy byly až dosud udušeny a pro lidstvo ztraceny a že v jejím zájmu a v zájmu všech je nejvyšší čas, aby všem jejím možnostem byla dána volná cesta.

⁷ Dopis Petrovi Demenyemu 15. května 1871.

SIMONE BEAUVOIROVÁ

DRUHÉ
POHLAVÍ

ORBIS · PRAHA · 1967

Simone Beauvoisová

DRUHÉ POHLAVÍ

(Výbor)

Z francouzského originálu *Le deuxième sexe*, vydaného v Paříži r. 1949 nakladatelstvím Gallimard, přeložili vybrané kapitoly Josef Kostohryz a dr. Hana Uhlířová (kapitola o vdané ženě). Výbor uspořádal a předmluvu a doslov napsal doc. dr. Jan Patočka. Obálku navrhl Milan Hegar. Odpovědné redaktorky publikace Eva Vinceová a Ema Bílková. Technický redaktor Josef Pekárek. Vydalo nakladatelství Orbis v Praze ve spolupráci se Socialistickou akademií roku 1967 jako svou 2976. publikaci.
412 stran.

Vytiskly Východoslovenské tiskárne, Košice AA 24,74 — VA 25,25. D-07*70 408. 510—21—852. Náklad 40 000 výtisků — 3. vydání.

11—047—67 02/3 — Cena brož. 18,— Kčs
